

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ОБДАРОВАНИХ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2319-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми «Соціальна
педагогіка» Я. Бжезицька

Керівник: доцент кафедри соціальної педагогіки та
спеціальної освіти, к. пед. н. _____ М. О. Гладиш

Рецензент: _____

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«_____» _____ 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Бжезицькій Яні

- 1. Тема роботи:** «Соціально-педагогічна підтримка обдарованих молодших школярів у закладі загальної середньої освіти» затверджена наказом ЗНУ від «14»липня 2020 р. № 1032-с
- 2. Строк подання студентом роботи:** 30 листопада 2020 р.
- 3. Вихідні дані до роботи:** матеріали педагогічної практики, курсових робіт
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити):** визначити сутність поняття «обдарованість»; визначити сутність та зміст формування обдарованості дітей в умовах початкової школи; розробити та впровадити у роботу початкової школи програму соціально-педагогічної підтримки молодших школярів; перевірити ефективність впровадженої програми.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** 1 рисунок «Результати контрольного експерименту», 8 таблиць з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гладиш М.О.		
Розділ 1	Гладиш М.О.		
Розділ 2	Гладиш М.О.		
Висновки	Гладиш М.О.		
Додатки	Гладиш М.О.		

7. Дата видачі завдання: 17 вересня 2019 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-квітень	виконано
4	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____ **Бжезицька Я.**

Керівник роботи _____ **Гладиш М.О.**

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ **Апухтіна В. В.**

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 70 с., 1 рисунок, 118 джерел.

Об'єкт дослідження: процес соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи соціально-педагогічної підтримки обдарованих дітей у закладі загальної середньої освіти.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити програму соціальної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз психолого-педагогічної літератури з метою розкриття сутності поняття «обдарованість»; синтез для обґрунтування соціально-педагогічної програми з формування соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти; абстрагування і конкретизація для визначення основних понять дослідження; емпіричні – спостереження, анкетування, тестування, соціально-педагогічний експеримент.

Теоретичне значення роботи полягає в уточненні поняття обдарованість молодших школярів; у визначенні здійснення соціально-педагогічної підтримки.

Практичне значення роботи полягає у розробці соціально-педагогічної програми з формування соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів в умовах загальноосвітньої школи.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти, заклади позашкільної освіти.

МОЛОДШІ ШКОЛЯРИ, ОБДАРОВАНОСТЬ, ОБДАРОВАНІ ДІТИ,
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА, ЗАКЛАД ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

SUMMARY

Bzhezytska Y. Socio-pedagogical support of gifted junior schoolchildren in general secondary education.

The qualifying work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (118 items), 4 addendums on 14 pages. The qualifying work volume is 99 pages long, 92 of them – body text. There are 5 tables and 1 illustration.

The qualifying work gives theoretical survey and describes the experimental research of socio-pedagogical work with younger students on their talents.

The research object: the process of socio-pedagogical support of gifted junior schoolchildren in general secondary education institutions.

The research subject: the content, forms and methods of formation of social skills in junior high school students in general secondary education.

The research purpose: theoretically substantiate and experimentally test the program of socio-pedagogical support of gifted junior schoolchildren in general secondary education.

The research tasks are:

- to determine the essence and content of children's talent;
- to consider domestic and foreign experience of socio-pedagogical support of gifted children;
- to reveal the essence and content of socio-pedagogical support of gifted junior schoolchildren in general secondary education institutions;
- to develop and experimentally test the program of socio-pedagogical support of gifted junior schoolchildren in general secondary education institutions;
- check the effectiveness of the implemented program.

The part 1 «Theoretical aspects of socio-pedagogical support for gifted primary school children» highlights the problem of forming socio-pedagogical support for primary school students in psychological and pedagogical science; reveals the essence and content of children's talent; analyzes domestic and foreign experience in

supporting gifted children and socio-pedagogical support of gifted primary school children in primary school.

The part 2 «Content, forms and methods of work of a social educator with gifted primary school students» shows the results of the ascertaining, formative and control stages of the experiment on the organization of socio-pedagogical support for gifted primary school children. The analysis of the results confirmed the effectiveness of the developed and implemented program.

Key words: junior schoolchildren, gifts, gifted children, socio-pedagogical support, general secondary education institution.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні аспекти соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів.....	11
1.1. Сутність та зміст дитячої обдарованості.....	11
1.2. Вітчизняний та закордонний досвід підтримки обдарованих дітей	22
1.3. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти	39
Розділ 2. Зміст, форми та методи роботи соціального педагога з обдарованими молодшими школярами	46
2.1. Методика дослідження обдарованості у молодших школярів.....	46
2.2. Програма соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти	60
2.3. Аналіз результатів упровадження програми соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти.....	71
Висновки	76
Список використаних джерел	79
Додатки	89

ВСТУП

Проблема обдарованості в даний час стає все більш актуальною. Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей утворює одне із головних завдань вдосконалення системи освіти. Однак недостатній рівень підготовки педагогів для роботи з дітьми, які проявляють нестандартність у поведінці та мисленні, призводить до неадекватної оцінки їх особистісних якостей і всієї їх діяльності. Нерідко творче мислення обдарованої дитини розглядається як відхилення від норми або негативізм.

Обдаровані діти досить вимогливі до себе, часто ставлять перед собою не здійсненні в даний момент завдання, це призводить до емоційного розладу і дестабілізації поведінки. У сучасній літературі з'являється все більше статей, публікацій, так чи інакше висвітлюють цю тему. Щоправда, всі вони всього лише крапля в морі психологічних проблем, що з'являються у вчителів і батьків обдарованих дітей у наш час, коли інформація змінюється кожні п'ять років, а деколи і частіше.

Нинішнім школярам доводиться тримати стільки інформації у своїй пам'яті, що часом їх юна нестійка психіка не витримує таких навантажень. Звідси емоційні зриви та пригніченість. Тут вже не доводиться говорити про розвиток творчого потенціалу, який вимагає дбайливого, вдумливого ставлення, відбувається безперервна гонитва за кількістю і якістю знань.

Обдарованість сприяє розвитку особистість, яка гранично реалізує себе, свою індивідуальність, свою духовну сутність (Д. Богоявленська, А. Вангер). Важливо і те, що, творячи цінності різного роду, така людина впливає і на культуру в цілому, збагачує її пізнавальні, естетичні, моральні потенціали (В. Шадриков, В. Ігнат'єва).

У вітчизняній педагогіці та психології дослідження проблеми виявлення та розвитку дитячої обдарованості проводили Е. Белова, Н. Лейтес, В. Юркевич, А. Хуторський, В. Крутецький і ін. У зарубіжній педагогіці –

Е. де Боно, Дж. Гілфорд, Е. Торренс та ін.

Питання соціально-педагогічного супроводу та підтримки обдарованих дітей досліджували Т. Алексеєнко, Л. Аксьонова, Т. Анохіна, М. Галагузова, І Ліпський, І. Макаренко, В. Тесленко та інші.

На сучасному етапі реалізуються програми створення системи виявлення та розвитку дитячої обдарованості та адресної підтримки дітей відповідно до їх здібностей. Відбувається координація діяльності базових центрів по роботі з обдарованими дітьми та їх підтримка.

Однак тільки для певної частини обдарованих дітей в результаті спрямованих зусиль педагогів і батьків, а також соціального впливу здатності і якості знаходять реальне, соціально значиме діяльнісне вираження.

Таким чином, склалося протиріччя, яке полягає в тому, що соціальна робота з обдарованими дітьми добре представлена в теоретичному плані, але недостатньо реалізується на практиці.

Об'єкт дослідження: процес соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи соціально-педагогічної підтримки обдарованих дітей у закладі загальної середньої освіти.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити програму соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення даної мети, нами були поставлені такі **завдання:**

1. Визначити сутність та зміст дитячої обдарованості.
2. Розглянути вітчизняний та закордонний досвід підтримки обдарованих дітей.
3. Розкрити сутність та зміст соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти.
4. Розробити та експериментально перевірити програму соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти.

Відповідно до мети і завдань дослідження визначено основні методи дослідження:

- теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення, класифікація – дозволять опрацювати наукові джерела, визначити сутність соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми, основні підходи до вивчення обдарованості, а також особливості процесу соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів;

- емпіричні – анкетування та тестування, що дозволить визначити особливості соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів; аналіз, порівняння та інтерпретація, що будуть застосовані на етапі обробки результатів емпіричного дослідження та розробки програми педагогічних заходів щодо здійснення соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів в умовах закладу загальної середньої освіти.

Теоретичне значення роботи полягає у комплексному підході до соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів, що включає не лише подолання їхніх труднощів в освітньому процесі, а й передбачає створення умов для розкриття їхнього потенціалу.

Практичне значення роботи полягає у розробці програми з надання соціально-педагогічної підтримки обдарованим молодшим школярам у закладах загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

1.1 Сутність та зміст дитячої обдарованості

Проблема обдарованості була і є темою пильної уваги багатьох дослідників в галузі педагогіки, психології, соціології, філософії і багатьох інших наук, що займаються вивченням людини. Перші кроки у розв'язанні даного питання було зроблено ще у другий половині ХІХ століття, коли побачила світ книга Ф. Гальтона «Спадковість таланту. Її закони і наслідки» (1869) [174-177, 101].

Сьогодні ж проблема виховання обдарованої особистості стала невід'ємною частиною нашого життя, нагальною потребою сучасного етапу розвитку людства, від вирішення якої певною мірою залежить і подальший розвиток цивілізації. Аналізом обдарованості в психології займалися американці Дж. Гілфорд, П. Торренс, Ф. Баррон, К.Тейлор [21; 118]. Поняття обдарованості не дістало загальноприйнятого визначення. Найпоширенішим є визначення німецького психолога В. Штерна. Він формулює його так: «Обдарованість – це загальна здатність індивіда свідомо орієнтувати своє мислення на нові вимоги; це загальна здатність психіки пристосовуватися до нових завдань і умов життя» [29, 109].

Обдарованість – це природний дар, який людина одержує як щось спадково зумовлене. Вона нерозривно пов'язана з усім життям особистості й тому виявляється на різних етапах її розвитку. На думку Т. Цигена, під поняттям «обдарованість» слід розуміти певні інтелектуальні задатки, а також пам'ять з її підвидами. На сьогодні існує більше ста означень обдарованості. Згідно з концепціями обдарованості Дж. Гілфорда (1969), Е. Торренса (1962), Д. Богоявленської (1983), обдарованість є загальною характеристикою особистості і впливає на творчу продуктивність незалежно від сфери прояву

особистісної активності [21; 11].

Поняття обдарованості було сформульовано в середині ХІХ століття англійським психологом Френсісом Гальтоном. Обдарованість – рівень розвитку будь-яких здібностей людини, пов'язаний з їх розвитком, але, тим не менше, від них не залежний. На основі ідей психологів Дж. Керрола і Б. Блума їх послідовниками була розроблена методика навчання обдарованих дітей. Вивченням особливо обдарованих дітей займався Ж. Брюно [73-79, 14]. Н. Лейтес під терміном «обдарованість» розуміє набір здібностей. Він вважає, що дитяча обдарованість виявляється у схильності до праці, у гострій потребі дитини займатись певним видом діяльності. До того ж не будь-яка діяльність розвиває, а лише та, у процесі якої виникають позитивні емоції [53]. За Л. Слободянюком, обдарованість – це не лише своєрідне поєднання здібностей людини, а ще й сукупність її особистісних характеристик. В. Чудновський і В. Юркевич визначають обдарованість як високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей [114].

Обдарованість – основна риса особистості талановитої людини, яка дозволяє їй розвивати свій таланти досягаючи більш високих рівнів [6].

Проблеми обдарованості вивчали психологи: А. Матюшкін в роботі «Концепція творчої обдарованості», Н. Шумакова та В. Юркевич в ряді своїх робіт, Г. Чистякова в статті «Обдарована дитина: ілюзії та реальність» та ін. [61; 111; 114; 104].

Загальна обдарованість – це рівень розвитку загальних здібностей, що визначає діапазон сфер, в яких людина може досягти великих успіхів [6].

Б. Теплов визначив обдарованість як якісно своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності [95].

Вітчизняні психологи спробували узагальнити сучасний стан знань в області психології обдарованості і визначили обдарованість як «системна, що розвивається протягом життя якість психіки, яка визначає можливість досягнення людиною більш високих (незвичайних, неабияких) результатів в

одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми». Обдарованою пропонується вважати дитину, «яка виділяється яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями (або має внутрішні передумови для таких досягнень) в тому чи іншому виді діяльності» [106].

У педагогіці проблема обдарованості була розглянута такими вченими, як Е. Белова, Д. Богоявленська, А. Савенков, А. Хуторський. Обдарованість визначається як значне в порівнянні з віковими нормами випередження в розумовому розвитку або винятковий розвиток спеціальних здібностей (музичних, художніх і ін.) [7; 11].

Загально визнаними є сформульовані три ознаки здібностей: 1) індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють людину від інших людей; 2) особливості по відношенню до успішності виконання діяльності; 3) здатність до оволодіння новими знаннями та вміннями. [331-334, 49].

У нашій роботі ми будемо спиратися на визначення Б. Теплова, який визначив обдарованість як якісно своєрідне поєднання здібностей, від яких залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності [95].

Щодо видів обдарованості, то їх систематизація визначається критерієм, покладеним в основу класифікації. В обдарованості можна виділити як якісний, так і кількісний аспекти.

Якісні характеристики обдарованості висловлюють специфіку психічних можливостей людини і особливості їх прояву в тих чи інших видах діяльності. Кількісні характеристики обдарованості дозволяють описати ступінь їх вираження.

Серед критеріїв виокремлення видів обдарованості можна назвати наступні:

1. Вид діяльності і сфери психіки, що її забезпечують.
2. Ступінь сформованості.
3. Форма проявів.
4. Широта проявів у різних видах діяльності.

5. Особливості вікового розвитку [2-5, 42].

Вид діяльності і сфери психіки, що її забезпечують. Виділення видів обдарованості здійснюється в рамках основних видів діяльності з урахуванням різних психічних сфер і відповідно до ступеня участі певних рівнів психічної організації (беручи до уваги якісну своєрідність кожного з них).

Розуміючи під обдарованістю індивідуальні особливості, необхідні для успішної діяльності людини в певній сфері, дослідники часто використовують такі синоніми: геніальність, даровитість, надобдарованість, суперобдарованість, талановитість, високий рівень здібностей та інші [33].

До основних видів діяльності відносяться: практична, теоретична (враховуючи дитячий вік, краще говорити про пізнавальну діяльність), художньо-естетична, комунікативна і духовно-ціннісна. Сфери психіки представлені інтелектуальною, емоційною і мотиваційно-вольовою. В рамках кожної сфери можуть бути виділені такі рівні психічної організації. Так, в рамках інтелектуальної сфери розрізняють сенсомоторний, просторово-візуальний і понятійно-логічний рівні. В рамках емоційної сфери – рівні емоційного реагування і емоційного переживання. В рамках мотиваційно-вольової сфери – рівні спонукання і постановки цілей.

Відповідно, можна виділити наступні види обдарованості [11]:

- 1) У практичній діяльності, зокрема, можна виділити обдарованість в ремеслах, спортивну та організаційну.
- 2) У пізнавальній діяльності – інтелектуальну обдарованість різних видів в залежності від предметного змісту діяльності (обдарованість в галузі природничих та гуманітарних наук, інтелектуальних ігор та інші).
- 3) В художньо-естетичній діяльності – хореографічну, сценічну, літературно-поетичну, образотворчу і музичну обдарованість.
- 4) В комунікативній діяльності – лідерську і атрактивну обдарованість.
- 5) В духовно-ціннісній діяльності – обдарованість, яка виявляється у створенні нових духовних цінностей і служінні людям.

Кожен вид обдарованості передбачає одночасне включення всіх рівнів

психічної організації з переважанням того рівня, який найбільш значущий для даного конкретного виду діяльності.

Класифікація видів обдарованості за критерієм «вид діяльності і сфери психіки, що її забезпечують» є найбільш важливою в плані розуміння якісної своєрідності природи обдарованості. Цей критерій є вихідним, тоді як інші визначають особливі, в даний момент характерні для людини форми [11].

За ступенем сформованості обдарованість є:

- актуальна обдарованість;
- потенційна обдарованість.

Актуальна обдарованість – це психологічна характеристика дитини з такими наявними (вже досягнутими) показниками психічного розвитку, які проявляються в більш високому рівні виконання діяльності в конкретній предметній області в порівнянні з віковою і соціальною нормами. В даному випадку мова йде не тільки про навчальну, а й про широкий спектр різних видів діяльності. Особливу категорію актуально обдарованих дітей складають талановиті діти. Вважається, що талановита дитина – це дитина, досягнення якої відповідають вимозі об'єктивної новизни та соціальної значущості [11].

Потенційна обдарованість – це психологічна характеристика дитини, яка має лише певні психічні можливості (потенціал) для високих досягнень в тому чи іншому виді діяльності, але не може реалізувати свої можливості в даний момент в силу їх функціональної недостатності. Розвиток цього потенціалу може стримуватися рядом несприятливих причин (важкими сімейними обставинами, недостатньою мотивацією, низьким рівнем саморегуляції, відсутністю необхідного освітнього середовища і т.д.). Виявлення потенційної обдарованості вимагає високої прогностичності використовуваних діагностичних методів, оскільки мова йде про ще не сформовану системну якість, про подальший розвиток якої можна судити лише на основі окремих ознак. Інтеграція компонентів, необхідна для високих досягнень, ще відсутня. Потенційна обдарованість проявляється при сприятливих умовах, що забезпечують певний розвиваючий вплив на вихідні психічні можливості

дитини [11].

За критерієм «форма прояву» можна говорити про:

- явну обдарованість;
- приховану обдарованість [11].

Явна обдарованість виявляє себе в діяльності дитини досить яскраво і чітко, в тому числі і при несприятливих умовах. Досягнення дитини настільки очевидні, що наявність в неї обдарованості не викликає сумніву. Тому фахівець в області дитячої обдарованості може адекватно оцінити «зону найближчого розвитку» і правильно намітити програму подальшої роботи з такою «перспективною дитиною». Однак далеко не завжди обдарованість виявляє себе настільки явно [11].

Прихована обдарованість проявляється в атиповій, замаскованій формі, вона не помічається оточуючими. В результаті зростає небезпека помилкових висновків про відсутність обдарованості такої дитини. Її можуть віднести до числа «неперспективних» і позбавити необхідної допомоги і підтримки. У випадках прихованої обдарованості, яка не виявляється до певного часу в успішності діяльності, розуміння особистісних особливостей обдарованої дитини особливо важливо. Особистість обдарованої дитини несе на собі явні свідчення її непересічності [11].

За критерієм «широта проявів у різних видах діяльності» можна виділити:

- загальну обдарованість;
- спеціальну обдарованість [11].

Загальна обдарованість проявляється по відношенню до різних видів діяльності і виступає як основа їх продуктивності. Найважливіші аспекти загальної обдарованості – розумова активність і її саморегуляція. Загальна обдарованість визначає відповідно рівень розуміння того, що відбувається, глибину мотиваційної та емоційної залученості в діяльність, ступінь її цілеспрямованості.

Спеціальна обдарованість виявляє себе в конкретних видах діяльності і зазвичай визначається щодо окремих областей (поезія, математика, спорт,

спілкування і т.д.).

За критерієм «особливості вікового розвитку» можна диференціювати:

- ранню обдарованість;
- пізню обдарованість [11].

Вирішальними показниками тут виступають темп психічного розвитку дитини, а також ті вікові етапи, на яких обдарованість проявляється в явному вигляді. Необхідно враховувати, що прискорений психічний розвиток і відповідно раннє виявлення обдарувань (феномен «вікової обдарованості») далеко не завжди пов'язані з високими досягненнями в старшому віці. У свою чергу, відсутність яскравих проявів обдарованості в дитячому віці не означає негативного висновку щодо перспектив подальшого психічного розвитку особистості [11].

Існує певна залежність між віком, в якому проявляється обдарованість, і областю діяльності. Найбільш рано обдарування проявляються в сфері мистецтва, особливо в музиці. Дещо пізніше обдарованість проявляється в сфері образотворчого мистецтва. У науці досягнення значущих результатів у вигляді видатних відкриттів, створення нових областей і методів дослідження відбуваються зазвичай пізніше, ніж в мистецтві. Це пов'язано, зокрема, з необхідністю надбання глибоких і великих знань, без яких неможливі наукові відкриття. Раніше інших при цьому виявляються математичні обдарування (Лейбніц, Галуа, Гаус). Ця закономірність підтверджується фактами біографій великих людей.

Обдарованість виявляється, таким чином, багатовимірним за своїм характером явищем. Для фахівця-практика це можливість і разом з тим необхідність більш широкого погляду на своєрідність обдарованості конкретної дитини. Так як його оцінка значною мірою умовна. Найчудовіші здібності дитини не є прямим і достатнім показником її досягнень в майбутньому. Не можна закривати очі на те, що ознаки обдарованості, притаманні в дитячі роки, навіть при, здавалося б, найсприятливіших умовах можуть або поступово, або дуже швидко зникнути. Облік цієї обставини особливо важливий при

організації практичної роботи з обдарованими дітьми.

Таким чином, аналіз праць вітчизняних та зарубіжних вчених дав змогу зробити висновок, що обдарованість – комплекс задатків і здібностей, які за сприятливих умов дозволяють потенційно досягати значних успіхів у певному виді діяльності (чи діяльностей) порівняно з іншими людьми.

Одним з найбільш дискусійних питань, що стосуються проблеми обдарованих дітей, є питання про те, як часто проявляється дитяча обдарованість. Існують дві протилежні точки зору: «всі діти є обдарованими» і «обдаровані діти зустрічаються вкрай рідко». Прихильники однієї із них вважають, що до рівня обдарованої можна розвинути практично будь-яку здорову дитину за умови створення сприятливих умов. Для інших обдарованість – унікальне явище, і у цьому випадку основна увага приділяється пошуку обдарованих дітей.

Поняття інтелектуальної обдарованості головним чином пов'язано з високим рівнем розвитку здібностей. Здібності як антропологічне поняття характеризуються як «дані від природи», які потребують щоденного подальшого розвитку, «окультурення» та соціального «опрацювання».

Здібності – стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Вони виявляються в тому, як людський індивід навчається, набуває певні знання, уміння і навички, освоює певні галузі діяльності, включається у творче життя суспільства [17]. У здібностях особистості зазвичай поєднуються природне й соціальне. Природною основою здібностей є задатки. Сукупність здібностей називають обдарованістю.

Визначальними у розвитку здібностей є умови життя і взаємодія з навколишнім середовищем, адже здібності особистості розвиваються в процесі засвоєння нею суспільного досвіду, виховання і навчання, в процесі ігрової творчої, спортивної та трудової діяльності. Здібності прийнято розділяти на загальні – такі, що виявляються у всякій діяльності, і спеціальні, характерні для певних її видів (математичні, технічні, музичні та ін.). Вищим ступенем

розвитку здібностей особистості є талант. Талант (від грец. *talanton*) – високий рівень розвитку здібностей, насамперед спеціальних. Про наявність таланту слід судити за результатами діяльності, які мають відрізнятись принциповою новизною, оригінальністю підходу. Талант – це поєднання різного ступеня генетично зумовленої обдарованості з працею. Талант є обов’язковою підструктурою геніальності.

Творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні нові цінності суспільного значення. Розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства і виховання людини.

Ознаками творчості вважаються такі якості:

- уміння знаходити красу в оточуючому (математиці, кресленні, природі тощо);
- уміння виявляти проблеми, які потребують нагального розв’язання;
- здатність контрастно мислити у процесі пошуку нового рішення;
- готовність до ризику – сприйняття невдач як частини творчого пошуку та здатність і у невдачах знаходити позитивні зерна;
- об’єктивне сприйняття власної роботи, пошук критики на свою роботу;
- задоволення безпосередньо від власної роботи [60].

У творчому потенціалі особистості обов’язково повинні бути й такі складові, як: схильність до вибору згідно зі своїми потребами; спрямованість і систематичність прояву інтересів, домінування пізнавальних інтересів; допитливість, налаштування на створення нового, схильність до пошуку й вирішення проблем; швидкість у засвоєнні нової інформації, утворення асоціативних рядів; потяг до постійного порівнювання, співставлення; розуміння сутності, швидкість оцінок і вибору шляхів вирішення, адекватність дій; емоційне ставлення, вплив відчуттів на суб’єктивне оцінювання, вибір, переваги тощо [33].

Дослідження показали, що ефективний розвиток дитини з ознаками обдарованості, талановитості, геніальності залежить від багатьох чинників та

певних показників, які можна умовно розділити на «зовнішні» і «внутрішні». До зовнішніх показників відноситься система психолого-педагогічних умов, за яких має відбуватися навчання і розвиток дитини:

- раннє виявлення обдарованості;
- бажання батьків додатково навчати дитину, їх прагнення і готовність допомагати їй у процесі навчання;
- наявність кваліфікованої допомоги фахівця;
- створення сприятливих умов для розвитку;
- психологічна готовність до випереджального навчання.

Внутрішні показники – це рівень психофізичного розвитку дитини.

Добре володіння зазначеними показниками значно полегшить роботу педагогів у цій ділянці. Проте серед багатьох аспектів діяльності найбільш продуктивним є педагогічний напрям, згідно з яким обдарованість розглядається і розвивається переважно як загальна, універсальна здатність. А з віком ця здатність набуває все більше специфічних рис і певної предметної спрямованості. Тому головне педагогічне завдання за цього періоду зміщується з розвитку загальних здібностей до пошуку адекватного способу реалізації особистості в визначених видах діяльності.

Природно, що в кожному випадку причини, за якими обдарованість залишалася непоміченою, різні, адже творчий потенціал може не проявлятися до певного часу. І таке часто трапляється за умови, коли батьки, педагоги та інші дорослі були неуважні до тонких рухів дитячої душі, їм не вистачило знань, у них не спрацювала інтуїція. Або, навпаки, в силу нерозуміння вони не помітили в дитині цих видатних потенційних можливостей і навіть розглядали прояви творчості, ініціативи як негативні властивості. А найбільш цінними вважали зовсім інші якості дитини.

А. Матюшкін висунув таку синтетичну структуру творчої обдарованості, включаючи до неї :

- 1) домінуючу роль пізнавальної мотивації;
- 2) дослідницьку творчу активність, що виражається в обговоренні нового

у постановці та розв'язанні проблеми;

3) можливості прийняття оригінальних рішень;

4) можливості прогнозування та передбачення;

5) здатності до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі етичні, моральні, інтелектуальні оцінки [60].

Головним напрямом розвитку сучасної школи є загальнодержавна програма пошуку, практичної діагностики, навчання, виховання та розвитку обдарованих дітей, спрямована на підготовку творчої людини, талановитих фахівців.

Психолого-педагогічними умовами розвитку обдарованої особистості є створення творчого середовища для виявлення обдарованих дітей у кожній загальноосвітній школі гірського регіону Українських Карпат.

З цієї метою учням потрібно надати можливість навчатися в заочних, очно-заочних і дистанційних школах, що дозволить їм незалежно від місця проживання засвоювати програми профільної підготовки.

Варто розвивати систему олімпіад та конкурсів школярів, практику додаткової освіти, відпрацьовувати механізми врахування індивідуальних досягнень учнів при прийомі до ЗВО.

Одночасно слід розвивати систему підтримки талановитих дітей. Це, передовсім, створення нових освітніх установ цілодобового перебування учнів. Необхідно поширювати наявний досвід діяльності фізико-математичних шкіл та інтернатів при багатьох класичних університетах.

А для учнів, які виявили свої таланти в різних галузях знань та творчої діяльності, треба організовувати літні і зимові школи, конференції, семінари та інші заходи, що сприятимуть розвитку обдарованих дітей.

1.2. Вітчизняний та закордонний досвід соціально-педагогічної підтримки обдарованих дітей

У сучасних умовах постає необхідність підтримки обдарованості на етапі навчання у загальноосвітньому навчальному закладі для забезпечення максимального розвитку та вдосконалення здібностей учнів з метою отримання успішного результату. Підтримка творчої обдарованості на законодавчому (державному) рівні є одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні [77].

Особливої значущості набуває завдання пошуку ефективних способів навчання обдарованих дітей, створення умов для їхнього інтелектуального та особистісного зростання. Такі завдання лише частково вирішуються за рахунок внесення змін у зміст, методи й організацію навчання в рамках основної освіти або за допомогою додаткової освіти. На перший план виходить необхідність реалізації потенційних можливостей школярів з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей.

Таким чином, на сьогодні очевидним є протиріччя між потребою суспільства в розвитку обдарованої особистості в умовах інтеграції України в європейський простір і недостатньою розробленістю соціальних механізмів сприяння її самореалізації. Це визначає актуалізацію досліджень проблем обдарованості, включаючи й роль системи освіти в її виявленні, розвитку та сприянні самореалізації обдарованих учнів [33].

Соціальний педагог сприймає учня як цілісного індивіда, сприяє його участі у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей і талантів. Одне із завдань соціально-педагогічної діяльності, передбачених наказом МОН України «Про особливості діяльності соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів», є робота з обдарованими дітьми та дітьми з творчими здібностями, їх соціально-педагогічний супровід та оптимізації навчально-виховного процесу.

Уміння соціального педагога відкрити і підтримати талант дитини значно допоможе їй успішно соціалізуватися і не стати жертвою життєдіяльності. Адже високу обдарованість і геніальність особистості, яка припадає на «одну» людину із тисячі народжених, можна віднести до латентних жертв. У залежності від сприятливих умов соціалізації, особливо на ранньому етапі, ці задатки розвиваються приблизно у одного із мільйона народжених, а дійсними геніями стає лише один із десяти мільйонів.

Соціально-педагогічна підтримка визначається як соціально-педагогічна діяльність, спрямована на виявлення, визначення та вирішення проблем дитини з метою реалізації та захисту її прав на повноцінний розвиток та освіту [20; 49; 70].

Аналіз наукових праць зарубіжних і вітчизняних педагогів (Т. Алексєєнко, Л. Аксьонова, Т. Анохіна, М. Галагузова, І. Ліпський, І. Макаренко, В. Тесленко,) дозволив дійти висновку, що проблема соціально-педагогічної підтримки особистості є особливим предметом наукового пошуку. Так, за останні роки підготовлено низку монографій та дисертацій, автори яких досліджували різні аспекти підтримки як соціально-педагогічної категорії, а саме: теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України (Л. Романовська); соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами (І. Макаренко); педагогічна підтримка обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл України другої половини ХХ століття (А. Балацінова); теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні (В. Тесленко); теорія і практика соціально-педагогічної підтримки студентів у вищих навчальних закладах (Ю. Богінська); соціально-педагогічна підтримка сім'ї в складній життєвій ситуації (І. Євграфова); теорія і практика розвитку соціальності школярів в умовах інклюзивної освіти (О. Рассказова); педагогічна підтримка соціалізації дітей-сиріт дошкільного віку в умовах дитячого будинку (С. Балер); підготовка соціальних педагогів до інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку у середовищі

загальноосвітнього навчального закладу (Г. Першко); соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами (Т. Соловійова) тощо [207-214, 57].

Наразі категорія «соціально-педагогічна підтримка» все ще перебуває у стадії наукової розробки, залишаються суперечливими підходи до її тлумачення. Тому, розглянемо існуючі точки зору щодо родового поняття «підтримка».

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо, що підтримка – це: дія за значенням підтримувати; те, що підтримує кого-, що-небудь, служить опорою; забезпечення, надання необхідних засобів у процесі створення, проектування об'єкта, системи; супроводження об'єкта; те, що підкріплює, вселяє впевненість, підбадьорює [15].

Дослідник Л. Оліференко зазначає, що поняття «підтримка» введене в педагогіку відносно нещодавно Н. Криловою і отримало розвиток в роботах О. Газмана, який розглядає підтримку як професійну діяльність педагогів в загальноосвітніх закладах, спрямовану на надання допомоги дітям у вирішенні їхніх проблем [71].

У тлумачному словнику С. Ожегова підтримка тлумачиться як «допомога, сприяння» й розкривають ще й інші значення: підтримати, не дати впасти; надати допомогу, сприяння; висловити згоду, виступити на захист будь-кого; не дати припинитися будь-чому [433, 69].

Оскільки термін «підтримка» часто вживається у словосполученні «допомога і підтримка» існує необхідність уточнення цих термінів.

Вважаємо за доцільне здійснити співставлення наукових позицій дослідників щодо трактування ними категорії «педагогічна підтримка», «соціальна підтримка», «соціально-педагогічна підтримка».

Поняття «підтримка» отримало розвиток в працях О. Газмана, Н. Крилової, Н. Михайлової, С. Юсфіна, які розглядають її як професійну діяльність педагогів в загальноосвітніх закладах, спрямовану на надання допомоги дітям у вирішенні їхніх проблем. Майже одночасно з'явилися

поняття «соціальна підтримка», «педагогічна підтримка», «психолого-педагогічна підтримка» та «соціально- педагогічна підтримка» [71].

Педагогічну підтримку О. Газман розуміє як процес спільного з дитиною визначення її власних інтересів, цілей, можливостей, шляхів подолання перепон і проблем, що заважають їй зберегти свою людську гідність і самостійно досягнути бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, образі життя [108-111, 19]. Науковець А. Іванов вбачає основним змістом педагогічної підтримки допомогу (педагога, психолога, батьків) в особистісному розвитку, яка направлена на актуалізацію власних внутрішніх сил і резервів самореалізації. Дослідник визначає педагогічну підтримку як «допомогу» та «підтримку» в подоланні труднощів проблем особистості [39].

Автори першого підручника з соціальної педагогіки І. Зверєва, Л. Коваль, С. Хлебик поняття «соціальна підтримка» ототожнюють з поняттям «соціальна допомога і трактують його як вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, спрямованої на підтримання системи гарантованого державою рівня матеріального забезпечення дітей і молоді та багатодітних сімей з урахуванням їх матеріального та фізичного стану, складу сім'ї, віку, здоров'я, участі в суспільному та іншому виробництві. Це допомога окремим людям, соціальним групам або верствам населення з метою задоволення потреб, необхідних для нормальної життєдіяльності в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації, а також створення умов для самореалізації [92]. Автори наголошують, що надання суспільством соціальної підтримки індивіду – головня характеристика соціально-педагогічної діяльності і соціальної терапії. Взаємозв'язок соціально-педагогічної діяльності та соціальної терапії впливає зі спільності їх кінцевих цілей – допомогти людині подолати її повсякденні життєві труднощі. Ця діяльність спирається на виявлення та «діагностування» проблем, структурування та перетворення повсякденних поведінкових і діяльнісних моделей і, в разі необхідності, – на їх корекцію. На відміну від безпосередньої допомоги (нагодувати, одягнути тощо) соціальна підтримка виявляється переважно як «допомога з метою вироблення

навичок самодопомоги». Вона передбачає, що особистість сама навчиться допомагати собі, розв'язуючи численні проблеми, і долати труднощі та невдачі в житті, зміцнювати свій дух.

В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери знаходимо, що соціальна підтримка – це система заходів, що здійснюється суб'єктами соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей [161, 32].

Л. Оліференко розглядає соціальну підтримку як узгоджені дії державних і недержавних організацій, спрямовані на подолання скрутної ситуації в якій опинилися окремі громадяни [71].

О. Безпалько серед найбільш поширених видів соціальної підтримки називає матеріальну, психологічну, педагогічну, правову (юридичну) тощо [180, 93].

Осмисленню категорії «соціально-педагогічної підтримки» приділяється значна увага в сучасних дослідженнях з соціальної педагогіки.

В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери зазначено, що суть соціально-педагогічної підтримки полягає в наданні допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей. Така підтримка здійснюється у процесі освітньо-виховної, а також соціально-педагогічної діяльності, під якою розуміють різнобічний вплив на особистість [161, 32].

Аналіз наукової літератури дозволив виокремити декілька підходів до розуміння змісту соціально-педагогічної підтримки.

Так, науковці Н. Заверико, І. Липський, Л. Оліференко визначають соціально-педагогічну підтримку як вид соціально-педагогічної діяльності. В контексті цього, Н. Заверико вважає, що соціально-педагогічна підтримка передбачає діяльність соціального педагога, спрямовану на створення умов, сприятливих для розвитку у вихованця задатків і здібностей, для визначення

мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем, можливостей, лінії розвитку [34].

Н. Заверико зазначає, що соціально-педагогічна підтримка передбачає діяльність соціального педагога, спрямовану на створення умов, сприятливих для розвитку у дитини задатків та здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем, можливостей, лінії розвитку, та на формування в дитини знань, умінь, навичок щодо подолання своїх труднощів, вирішення власних проблем. Результатом соціально-педагогічної підтримки має стати зміцнення бажання дитини давати раду своїм труднощам; наявність умінь та навичок вирішення конкретних проблем, самоконтролю та самодопомоги тощо [35].

Поняття «педагогічна підтримка» введене в науковий обіг Н. Криловою 90-х роках ХХ століття та отримало подальшого розвитку в роботах О. Газмана, Н. Михайлової, С. Юсфіна та ін. Практично в той же час виникли поняття «соціальна підтримка», «медична підтримка», «психолого-педагогічна підтримка». «Підтримка» означає «надання допомоги», якщо «допомога – це певна система заходів, реалізація яких має на меті принести кому-небудь полегшення в чомусь», то підтримка – це власне реалізація цієї системи заходів, цієї допомоги, тобто діяльність по наданню допомоги [70]. У випадку соціально-педагогічної підтримки надавана дітям допомога полягає в тому, що професійно підготовлені люди виявляють, визначають і вирішують проблеми дитини, яка опинилася в ситуації, коли порушуються її базові права.

Соціально-педагогічна підтримка передбачає діяльність соціального педагога, спрямовану на створення умов, сприятливих для розвитку у вихованця задатків та здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем, можливостей, лінії розвитку, та на формування в дитини знань, умінь, навичок щодо подолання своїх труднощів, вирішення власних проблем. Результатом соціально-педагогічної підтримки має стати зміцнення бажання обдарованої дитини давати раду своїм труднощам; наявність умінь та навичок вирішення конкретних проблем,

самоконтролю та самодопомоги тощо [35].

Соціально-педагогічна підтримка – це особливий вид соціально-педагогічної діяльності. Поняття «підтримка» введено в педагогіку відносно нещодавно Н. Криловою і отримало розвиток у роботах О. Газман та інших дослідників, які розглядають її як професійну діяльність педагогів у загальноосвітніх закладах, спрямовану на надання допомоги дітям у вирішенні їх проблем. Практично одночасно з'являються поняття «соціальна підтримка», «педагогічна підтримка», «психолого-педагогічна підтримка», «медико-психолого-педагогічна підтримка» і «соціально-педагогічна підтримка» (О. Безпалько, Т. Селевко, В. Серіков та ін.).

Соціальна підтримка трактується як: 1) система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; 2) система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей. Найбільш поширеними видами соціальної підтримки є матеріальна, психологічна, педагогічна, правова (юридична). Наукові дослідження таких вчених, як О. Безпалько, Г. Лактіонової, І. Зверєвої дає підстави стверджувати, що підтримка і супровід можуть розглядатися як взаємоперехідні та взаємовключні процеси соціально-педагогічної діяльності, необхідні одній і тій же людині на різних етапах її життєдіяльності. Соціальний супровід – одна з форм соціальної підтримки, що спрямовується на підтримку природно обумовлених реакцій, процесів і станів особистості. [32; 5; 255-256, 50].

З метою соціально-педагогічної підтримки діють державні програми, запроваджено іменні стипендії переможцям міжнародних олімпіад, всеукраїнських олімпіад, Всеукраїнського конкурсу наукових робіт учнів – членів Малої академії наук України, стипендії Кабінету Міністрів України переможцям олімпіад з української мови та літератури. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007р. № 635-р було створено Інститут обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України [3].

Інститут обдарованої дитини НАПН України є однією з провідних державних науково-дослідних установ, яка здійснює наукові дослідження проблем обдарованості і розробляє науково-методичні засади діагностики, розвитку обдарованої особистості та впровадження отриманих результатів в освітню практику.

Основні напрями діяльності:

- дослідження феномену обдарованості та розроблення програм і технологій розвитку обдарованої особистості на різних вікових етапах у системі безперервної (дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної, вищої) освіти;
- розроблення методичного забезпечення діагностики та розвитку обдарованості, створення сприятливих умов та реалізація проектів і програм фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку обдарованих дітей, їх правового та соціального захисту; впровадження наукових розробок, спрямованих на вирішення актуальних проблем навчання та виховання обдарованих дітей і молоді;
- формування громадської думки щодо усвідомлення державного значення роботи з обдарованою молоддю; інтеграція в міжнародний освітній та інформаційний простір з питань роботи з обдарованою молоддю.

Структура Інституту:

- Відділ філософсько-методологічних проблем інноваційного розвитку людини;
- Відділ діагностики обдарованості;
- Відділ проектування розвитку обдарованості;
- Відділ інтелектуального розвитку обдарованої особистості;
- Відділ інноваційних технологій в освіті обдарованих;
- Науково-організаційний відділ.

Інститут є співзасновником чотирьох наукових фахових видань, включених до переліку МОН України: збірника наукових праць «Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика», збірника

наукових праць «Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи», науково-методичного журналу «Освіта та розвиток обдарованої особистості», науково-методичного журналу «Мистецтво та освіта».

Внесок у реформування освіти України: розроблення та впровадження інноваційних технологій в освіті обдарованих дітей та молоді, а саме: розроблення і впровадження у закладах загальної середньої освіти України інноваційної системи комплексного інформаційного управління їх діяльністю, включно із системою управління навчально-виховним процесом та системою проектування особистісно-розвивального змісту освіти обдарованих учнів; створення і впровадження моделей і методик діагностики інтелектуальної, академічної та естетичної обдарованості учнів; упровадження дослідницького підходу до навчання учнів закладів загальної середньої освіти; розроблення нечітких теоретичних та емпіричних моделей виявлення резервів академічного навчання учнів; розроблення науково-методичного, організаційного та інформаційного забезпечення регіонально-розподіленої мережі пошуку і розвитку обдарованих дітей; розроблення алгоритму організації особистісно-орієнтованого навчання учнів з урахуванням їх навчальних домінант та рівнів домагань; виконання завдань державних цільових програм, зокрема, Державної цільової комплексної програми «Обдаровані діти», Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2012-2013 роки, Державної цільової соціальної програми «Підтримка сім'ї», Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року, Державної програми підтримки сім'ї на період до 2016 року, Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року», програм спільної діяльності МОН України та НАПН України, Державної програми «Вчитель», Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року тощо.

Актуальність соціально-педагогічної підтримки обдарованості зумовлена значною кількістю соціально-психологічних проблем обдарованих дітей. До них належать: проблеми у спілкуванні з однокласниками; порушення взаємодії з учителями; непорозуміння з батьками; прояви девіантної поведінки (у

т.ч. прогул уроків); відсутність навичок просоціальної поведінки на різних рівнях (від побутового до громадського) та ін. Крім того, нагальність соціально-педагогічного супроводу талановитих дітей підкреслюється обов'язковим введенням у структуру чинників розвитку обдарованості категорії «дозвілля», яка включає культурно-освітні умови, емоційну атмосферу, спеціальні навчальні програми, матеріальне середовище і харчування, екологію, попит у суспільстві на видатні досягнення і творчість [3].

Педагог-новатор О. Газман розглядає соціально-педагогічну підтримку як професійну діяльність педагогів у загальноосвітніх закладах, спрямована на надання допомоги дітям у вирішенні їхніх проблем. Педагог виділяє такі основні напрями підтримки обдарованих дітей, як: 1) сприяти їх впевненості у здатності жити в суспільстві, знайти в ньому своє місце, сформувати адекватну Я - концепцію; 2) формування у обдарованих дітей уміння правильно себе оцінювати та ставити реальні цілі; 3) подолання психологічної ізоляції обдарованих дітей в учнівських колективах [20].

Такі науковці, як Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик, вважають, що соціальний захист обдарованої дитини базується на врахуванні провідних підходів, які визначають дії соціальних інститутів по збереженню унікальності і культивуванню здібностей, талантів, загальної і спеціальної обдарованості, встановленню її видів за допомогою специфічних методик діагностики, розроблених у зарубіжній та вітчизняній науці та практиці. До таких підходів відносяться: охоронно-захисний (дії держави по відношенню до обдарованої дитини); соціально-педагогічний (створення умов культивування обдарованості спеціально підготовленими людьми); соціально-психологічний (пов'язаний із розробкою форм і методів психологічної підтримки обдарованої особистості з соціально-позитивістською спрямованістю); соціально-інтегративний (передбачає диференціацію та індивідуалізацію форм організації навчання, обґрунтування різнорівневих програм, спрямованих на активізацію пізнавально-творчих потенцій обдарованої дитини) [92].

Соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей, крім перерахованих

вище, включає роботу з оптимізації взаємодії дитини з найближчим оточенням. На думку Е. Циганкової, з обдарованістю дитини соціальний педагог зазвичай зустрічається у двох ситуаціях: благополучна обдарованість і обдарованість як проблема дитини і її оточення. Дослідниця виокремлює такі напрямки роботи:

- просвітницька, консультативна робота з прийняття дорослими обдарованості дитини, особливостей її поведінки, світорозуміння, інтересів і схильностей;
- консультативна, методична робота, спрямована на створення для даної дитини навчальної атмосфери, яка б задовольняла її інтереси;
- формування в однокласників адекватного уявлення про особливості обдарованої дитини і позитивного їхнього прийняття;
- консультативна робота з дитиною, спрямована на усвідомлення дитиною своєї обдарованості, побудови нею своєї системи відносин зі світом і самою собою крізь призму своїх особливостей і можливостей; психолого-педагогічна освіта педагогів та батьків з метою розширення їхніх уявлень про природу і прояви обдарованості, особливості навчання і виховання обдарованих дітей тощо. [54-65, 102].

Отже, соціально-педагогічна підтримка обдарованих учнів – це створення безпечного, розвиваючого середовища та сприятливого емоційного фону. Вона має базуватися на:

- врахуванні психологічних особливостей обдарованих учнів;
- проведенні вчасної діагностики особливих задатків дитини, особливо у середовищі девіантів;
- поширення просвітницької роботи з формування суспільної думки про значущість і основні проблеми обдарованості в українському суспільстві [77].

Ще одним важливим напрямом підтримки творчої обдарованості є психологічна підтримка, яка полягає у наступних діях психолога:

- виявлення обдарованих дітей та їх психологічне обстеження; створення в школі соціально-психологічних умов для прояву та розвитку обдарованості школяра;

- спеціальна психологічна робота з дитиною, спрямована на вирішення внутрішніх психологічних конфліктів, зняття тривожності, страхів, агресивних психологічних захистів;

- соціально-психологічне навчання дитини, спрямоване на розширення кола поведінкових реакцій, корекцію сформованих форм поведінки;

- проведення тренінгових занять розвитку креативності; робота з забезпечення обдарованих школярів інтелектуального, інформаційного, фізіологічного перевантаження.

Психолог О. Киричук розглядає засоби психологічної підтримки обдарованих учнів, серед яких: стратегії психотерапевтичного впливу; індивідуальне консультування; психологічне обґрунтування варіантів індивідуальної допомоги. Так, головна мета всякого психотерапевтичного впливу полягає в тому, щоб допомогти людині внести у своє життя необхідні зміни.

Психотерапія є особливим видом міжособистісної взаємодії, в ході якої людині надається професійна допомога психологічними засобами у вирішенні проблем та подоланні ускладнень психічного характеру. Універсальною концептуальною цінністю для всіх психотерапевтичних стратегій є розвиток потенціалу особистості [112]. Успішність або ефективність психотерапії оцінюється в залежності від того, наскільки стійкими та в широкому сенсі добродійними для людини виявляться зміни; оптимальними будуть ті психотерапевтичні заходи, які забезпечують стійкий позитивний ефект.

Наступним засобом психологічної підтримки виступає індивідуальне консультування як метод психологічної допомоги, мета якого за допомогою спеціально організованого спілкування активізувати у людини додаткові психологічні сили та здібності, які можуть забезпечити спосіб виходу з важкої життєвої ситуації. Індивідуальне консультування обдарованої дитина повинно базуватися на таких принципах, як: відкритість для дітей; співпереживання дитині та цінування її; терплячість до сутності дитини; ставлення до внутрішнього світу дитини з добротою, ласкою та ніжністю; конфіденційність.

Аналіз роботи практичного психолога в ситуації індивідуального консультування, здійснений К. Ягнюком показує, що цей вид професійної роботи вимагає спрямованої рефлексії психолога на два найважливіших наукових поняття – на поняття норми психічного розвитку та на поняття позиції у взаємодії. Зміст індивідуального консультування визначається проблемами, з якими звертається до психолога творчо обдарований учень [115].

Психологічне обґрунтування варіантів індивідуальної допомоги може реалізуватися у наступних формах: проблемно-орієнтоване, яке фокусується на аналізі сутності внутрішніх і зовнішніх причин проблеми, пошуку шляхів її вирішення; особистісно-орієнтоване, спрямоване на аналіз індивідуальних, особистісних причин виникнення проблемних і конфліктних ситуацій і шляхів запобігання їх у майбутньому; орієнтоване на рішення, спрямоване на виявлення ресурсів для розв'язання проблеми [112].

Отже, психологічна підтримка – це важлива ланка у системі психологічної допомоги обдарованим учням, основною метою якої є створення сприятливих соціально-психологічних умов для їх розвитку.

Слід звернути увагу на необхідності ціннісної підтримки творчої обдарованості учнів. Адже складні соціокультурні умови, економічні та політичні суперечності, неврівноваженість соціальних процесів, криміногенність суспільства – все це актуалізує проблему культивування у вихованців цінності іншої людини, коли кожна особистість розглядається іншою не як засіб, а як мета. За таких умов ціннісний підхід розглядається провідними українськими вченими (І. Бех, М. Боришевський, Т. Бутківська, В. Кремень, О. Сухомлинська, Б. Чижевський) як найбільш пріоритетна освітня проблема. Значно вплинули на розвиток цієї ідеї (виховання цінності іншої людини) наукові праці І. Беха, який вважає шкільний вік сприятливим для виховання в дитини такого фундаментального для її морального розвитку новоутворення, яким виступає здатність цінувати особистість людини [17, 9].

Вітчизняні вчені О. Музика та Н. Никончук пропонують суб'єктно ціннісний аналіз, який дозволяє виявити зміни в ціннісній свідомості, які

можуть призвести до втрати обдарованості. Загалом, це втрата соціальної підтримки, а не неспроможність у діяльності. Діяльнісні компоненти здібностей розвиваються. А от при моральній кризі, діяльнісні компоненти здібностей за інерцією ще тривалий час можуть перебувати на досить високому рівні, після чого неминуче деградують, не маючи підтримки з боку моральних конструктив ціннісної свідомості [170, 38].

Отже, на певних життєвих етапах під впливом зміни ставлення оточення розвиток творчих здібностей і обдарованості може повернути у зворотному напрямку.

Зміст ціннісної підтримки полягає у створенні умов для розвитку суспільно схвалюваних способів задоволення потреби у визнанні і набуття ними у свідомості особистості ціннісного статусу. Особливістю здійснення ціннісної підтримки є її зорієнтованість на проблемні моменти у розвитку провідної діяльності окремого вікового періоду і на тих психічних новоутвореннях, які виникають у цій діяльності.

Таким чином, узагальнюючи результати теоретичного аналізу ми дійшли такого висновку: соціально-педагогічна підтримка обдарованості учнів передбачає об'єднання зусиль суспільства і педагога з метою допомоги в розвитку індивідуальності, творчої особистості дитини та для соціального захисту таких дітей.

Ефективність соціально-педагогічної підтримки забезпечується завдяки дотриманню наступних умов:

- перша умова (педагогічна) – створити творче середовище установи, яку ми розглядаємо як простір діяльності, основною цінністю якого є творчість, що впливає на характер взаємодії педагога та учня, а також систему соціокультурних і матеріальних умов, необхідних для самореалізації, становлення суб'єктності. Компонентами творчого середовища в установі виступає освітній процес, що характеризується ситуацією вибору та успіху, орієнтований на створення індивідуальної освітньої траєкторії [16-22, 83].

- друга умова (соціальна) – розробити комплекс освітніх програм в

окремих напрямках, що забезпечує варіативність освітнього процесу, що підвищує ефективність соціально-педагогічної підтримки.

- третя умова (педагогічна) – розробити програму методичного супроводу педагогів у додатковій освіті – постійна допомога методичної служби педагогам, спрямована на вдосконалення соціально-педагогічної підтримки за допомогою підвищення їх професійної компетентності [73-75, 18].

- четверта умова (педагогічна) – сформулювати позитивне ставлення педагога до учня. На цю обставину звертається увага практично у всіх концепціях гуманістичної освіти і виховання. Позитивне ставлення педагога до кожного свого вихованця можливе лише за наявності віри у дитини, в її сили та здібності.

Сучасні умови вирішення проблеми розвитку обдарованих дітей вимагають педагогічної підтримки, створення програми підтримки, програми з підготовки та перепідготовки педагогів, які працюють з обдарованими учнями.

Слід зазначити, що саме на сучасному етапі модернізації освіти проблема підтримки обдарованості набуває особливого значення, оскільки обдарованість і розвиток творчих здібностей особистості виступають умовою перетворення, оновлення та гармонійного розвитку нашої держави.

Проблема навчання та виховання обдарованих учнів набула особливого значення на порозі XXI ст. Відчутне прискорення в політичному й інтелектуальному осмисленні соціальних, технічних, економічних і культурних феноменів, характерних для глобалізації, викликало необхідність створення системи підтримки й захисту інтересів обдарованих учнів. Сьогодні проблема розвитку обдарованих дітей безпосередньо пов'язана з новими умовами й вимогами швидкоплинного світу, що породило ідею організації цілеспрямованої освіти людей, які мають виражені здібності в тій чи іншій галузі знань. Розвиток сучасного суспільства залежить від творчих зусиль людини, від її можливостей та здібностей. Таким чином, глобалізація стимулює активність особистості, вказує на необхідність підготовки її до майбутнього, ставить нові цілі й завдання перед системою освіти [13].

Найбільш важливою метою освітньої політики будь-якої розвинутої країни є використання інтелектуального потенціалу учнів. Реалії життя ініціюють створення моделей освіти, спрямованих на повноцінний розвиток кожної дитини в максимально можливому діапазоні її індивідуальних психологічних ресурсів і надання можливостей для самодостатньої, ініціативної й продуктивної життєдіяльності. Ці завдання є загальними для всіх груп учнів, але особливої актуальності вони набувають у навчанні обдарованих учнів, інтелектуальний і творчий потенціал яких усе більше розглядають як капітал держави [68].

Вітчизняні дослідники й практики прагнуть використати досвід зарубіжних колег, розвинути його позитивні сторони, запобігти «повторенню помилок». Вивчення зарубіжного досвіду допоможе українській системі освіти обдарованих учнів у пошуках перспективних стратегій і нових форм навчання. Велика Британія має багатий практичний досвід у роботі з обдарованими дітьми, в якій беруть участь Міністерство освіти країни, вищі навчальні заклади, громадські й приватні організації. Національна асоціація підтримки обдарованих учнів з 1982 р. випускає спеціальний журнал «Навчання обдарованих у світі» (Gifted Educational International).

В умовах реформування та розбудови національної педагогічної освіти й практики українські дослідники-компаративісти широко вивчають зарубіжний досвід підтримки обдарованих особистостей у різних країнах, зокрема в Росії (М. Біржева, Г. Тарасова, Г. Ульянова, С. Цветкова); у різних європейських країнах (Е. Лодзінська, Л. Попова, Л. Чухно) та США (І. Бабенко, П. Тадєєв, Н. Теличко).

У Бельгії, Греції, Ірландії, Італії, Португалії, Франції, а також у скандинавських країнах (Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія) обдаровані учні не згадуються в законах про шкільну освіту. У цих країнах спеціальні школи і (або) навчальні програми для обдарованих учнів існують як приватні освітні ініціативи (Італія, Данія, Франція) або як навчальні курси в Центрах розвитку обдарованості при окремих університетах (наприклад, Ірландія, Португалія).

Дослідники особливо звертають увагу на шкільну освіту Фінляндії, де індивідуалізація навчання здійснюється настільки добре, що питання про будь-які додаткові заходи підтримки обдарованих не ставиться взагалі. У Швеції в 2003 році після десятиліть наполегливих зусиль дослідників і вчителів було виділено державне фінансування на експериментальну трирічну програму для обдарованих учнів при двох порівняно молодих університетах.

Практично у всіх країнах є положення в шкільному законодавстві, що дозволяють при необхідності здійснити більш ранній прийом до школи, «перестрибування» через класи, проходження навчання з окремих предметів в старших класах і в університетах. Так, з 1995 року в землі Нижня Саксонія, а згодом і у всій Німеччині, став діяти закон, що дозволяє використання прискорення в навчанні обдарованих учнів.

Можна виділити три підходи щодо виявлення, навчання та підтримки обдарованих дітей в зарубіжних країнах:

- створення спеціальних державних програм і освітніх установ для обдарованих учнів;
- навчання обдарованих дітей в загальноосвітніх школах;
- приватні школи для обдарованих дітей, школи при університетах.

У США накопичено найбагатший практичний досвід, досягнуті позитивні результати в області діагностичного тестування, розробки методики навчання обдарованих дітей, створення відповідних навчальних програм, спеціальної підготовки вчителів. У цій діяльності беруть участь Міністерство освіти і науки, багато університетів і коледжів, місцеві органи освіти, громадські організації.

В Австрії, у всіх округах країни діють програми для обдарованих учнів. У них активно використовуються шкільні та позашкільні ресурси збагачення і прискорення, спеціалізовані класи та школи і велика мережа конкурсів та олімпіад. На рівні державної програми зафіксована необхідність в освіті для обдарованих дітей та спеціальної підготовки для вчителів.

Навчання обдарованих дітей в загальноосвітніх школах Великобританії

відрізняється тим, що не включає категорію обдарованих в своє шкільне законодавство, але інтенсивно розвиває підтримку учнів в рамках звичайних класів. Кожна школа отримує фінанси, які повинні бути використані тільки на розвиток програм для обдарованих учнів.

У європейських країнах, таких як Бельгія, Греція, Ірландія, Італія, Португалія, Франція, а також у Швеції, Данії, Норвегії, обдаровані учні не згадуються в законах про шкільну освіту. У цих країнах спеціальні школи і навчальні програми для обдарованих учнів існують тільки як приватні освітні ініціативи або як навчальні курси в Центрах розвитку обдарованості при Університетах. Наприклад, у Німеччині розроблена річна програма «Німецька шкільна академія» для обдарованих учнів.

1.3. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти

В умовах сучасної України завдання підтримки обдарованих дітей набуває все більшого значення, оскільки кардинальні зміни в соціальному, політичному, духовному й економічному житті українського суспільства актуалізували потребу в особистості, яка спроможна бути гнучкою та інноваційною у нестандартних ситуаціях перманентних змін. Саме тому від роботи з обдарованою молоддю сьогодні залежить конкурентоспроможність України. Це сформувало потребу у створенні умов, які б оптимально сприяли розкриттю можливостей обдарованих особистостей та збереженню інтелектуального потенціалу українського суспільства [33].

Початкова освіта – важливий етап у житті дитини, під час якого відбувається розкриття різноманітних талантів. Завданням закладу загальної середньої освіти є створити умови для різнобічного розвитку кожного учня.

Загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та

виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Загальна середня освіта є обов'язковою основною складовою безперервної освіти.

Загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання, виховання та розвитку, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах, визначених Законом України «Про освіту».

Завданнями загальної середньої освіти є:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина;
- реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців) [64].

Виховний процес у закладах загальної середньої освіти.

1. Виховання учнів (вихованців) у закладах загальної середньої освіти

здійснюється в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи з ними.

Цілі виховного процесу в закладах загальної середньої освіти визначаються на основі принципів, закладених у Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах України.

2. У закладах загальної середньої освіти забороняється утворення і діяльність організаційних структур політичних партій, а також релігійних організацій і воєнізованих формувань.

3. Примусове залучення учнів (вихованців) закладів загальної середньої освіти до вступу в будь-які об'єднання громадян, релігійні організації і воєнізовані формування забороняється.

4. Діти з особливими освітніми потребами залучаються до позакласної та позашкільної роботи з урахуванням їхнього віку, здібностей, інтересів, потреб, можливостей, індивідуальних особливостей освітньої діяльності та стану здоров'я [64].

Одним із напрямків роботи соціального педагога є соціально-педагогічна підтримка обдарованих учнів. Діяльність соціального педагога за своїм змістом настільки відрізняється від діяльності вчителя, що вимагає зовсім інших підходів і до організації навчання та роботи з обдарованими дітьми. Робота соціального педагога спрямована, перш за все, на вирішення проблеми діагностики обдарованості. Адже чим раніше ми визначимо рівень і сферу обдарованості, тим краще і легше буде організувати процес навчання дитини [64].

Не підлягає сумніву, що ключовою фігурою утворенні освітнього й виховного середовища, що сприяє розвитку творчої природи обдарованої дитини є педагог, у тому числі й соціальний педагог.

Зазначимо, що, поряд з високими показниками інтелектуально-розумової активності, обдаровані учні часто мають свої особливі інтереси, вони настільки можуть заглиблюватися в них, що не помічають, що відбувається у класі. Все, що не входить у коло їх власних інтересів, здається обдарованим дітям дріб'язковим, що викликає непорозуміння у взаєминах з батьками, педагогами

та однолітками.

У свою чергу це висуває особливі вимоги до його професійної й особистісної підготовки. Тут уже недостатньо високої предметної підготовки, оскільки навчання починає набувати розвиваючого характеру. Зважаючи на це, підготовка соціального педагога, повинна містити в собі: уявлення про те, що таке обдарованість і особливості розвитку обдарованих дітей; розуміння того, що таке розвиваюча освіта, у чому її відмінність від традиційних форм навчання й виховання; знання психологічних закономірностей і особливостей вікового й особистісного розвитку дітей; знання методів психологічного й дидактичного проектування навчального процесу; уміння реалізувати різноманітні способи педагогічної взаємодії між різними учасниками освітнього середовища; уміння стати в рефлексивну позицію по відношенню до того, що вчити, як учити, навіщо вчити [92-96, 65].

Досить вагоме твердження знаходимо в наукових доробках Л. Григорової, яка підкреслює, що у своїй роботі з виявлення обдарованих дітей соціальний педагог повинен дотримуватися системи роботи, яка включає в себе III рівні:

I – попередня діагностика сформованості інтелектуальних умінь (виявлення обдарованості, спостереження її розвитку, визначення факторів, які сприяють та перешкоджають розвитку здібностей, допоміжна діагностика, яка працює над вивченням особистісних якостей батьків, вчителів);

II – аналіз участі дитини у різноманітних інтелектуальних заходах і змаганнях;

III – спостереження за роботою обдарованих дітей на уроках, під час позакласних заходів [15-18, 26].

Варто наголосити, що у роботі соціального педагога з обдарованими дітьми значне місце займає діяльність з вчителями, батьками, однолітками, тобто найближчим соціальним оточенням, задля створення єдиного соціального розвиваючого середовища, сприятливого для неї та її розвитку.

Проаналізуємо кожну складову.

Перше, з огляду на психологічні, дидактичні та інші особливості

навчання й розвитку обдарованих дітей, основною вимогою до підготовки педагогів для роботи з ними є зміна педагогічної свідомості. А саме, зміна в педагога сформованих раніше стереотипів сприйняття, способів взаємодії, і нарешті, методів навчання й виховання. Тому для підготовки до успішної роботи з обдарованими дітьми педагогу необхідно: формування знань про обдарованих дітей, які особливості їхнього навчання й розвитку в різних умовах; формування особистісного ставлення до обдарованості учня не як до об'єкта педагогічного впливу, а як до суб'єкта педагогічної взаємодії, в ході якої відбувається навчання й розвиток учнів; використовувати в своїй роботі систему пошуку обдарованих і талановитих дітей; виявляти здібності учнів за такими параметрами: характеристика уваги, особливості мислення, характеристика пам'яті, особливості темпераменту з урахуванням їх в організації навчальної діяльності; внести зміни до поурочних і тематичних планів, де передбачалось би цілеспрямована робота з кожною обдарованою дитиною; використовувати на уроках мотиваційні установки, які орієнтують учнів на навчання «хочу все знати», а не «хай мене навчать»; використовувати на уроках творчі завдання та роботи пошукового характеру [146-150, 107]. Зауважимо, що дуже важливо створити для цих дітей оптимальні умови для розвитку їх обдарованості. Отже, вчителю необхідно, використовуючи різні види робіт з розвитку здібностей школярів, враховувати індивідуальні особливості учня, формувати й підтримувати позитивні мотиви, залучати його до активної діяльності, навчати самооцінюванню здібностей кожного й водночас виявляти незвичайні творчі здібності [15-18, 26].

Друге, виховання та розвиток обдарованої дитини починається в сім'ї. Тому батькам, які прагнуть розвивати здібності своїх дітей потрібно прагнути розвивати в них такі особистісні якості: розуміння переваг і недоліків в самому собі і в оточуючих; впевненість, яка базується на усвідомленні самоцінності; інтелектуальну допитливість і готовність до дослідницького ризику; звичка спиратися на власні сили і готовність нести відповідальність за свої вчинки; вміння знаходити спільну мову і радість в спілкуванні з людьми всіх вікових

категорій і освітніх рівнів [89].

Відтак, для того, щоб створити оптимальні умови для розвитку вище зазначених якостей батьки повинні власною поведінкою показати, що вони зможуть: підтримувати здібності дитини до творчості й виявляти співчуття до ранніх невдач, уникатимуть негативних оцінок творчих спроб дитини; допомагати дитині формувати її систему цінностей, не обов'язково засновану на її системі поглядів, щоб вона могла поважати себе і свої ідеї поряд з іншими ідеями та їх носіями; допомагати дитині цінувати в собі творчу особистість, але її поведінка не має виходити за межі пристойного; допомагати дитині пізнати себе, виявляти симпатію до її перших спроб виразити таку ідею словами і зробити зрозумілою для оточення [40-47, 45].

Третє, в цілому обдаровані діти характеризуються високою, в порівнянні з однолітками, адаптацією до шкільного навчання і відповідно колективу товаришів по навчанню. Однолітки ставляться до обдарованих дітей в основному з великою повагою. Завдяки більш високій здатності до творчого процесу навчання, фізичній силі, більшість обдарованих дітей користуються високою популярністю у колективі однолітків. У тих школах, де навчання є цінністю, такі діти стають лідерами, «зірками» класу.

Щоправда, і в цих дітей можуть виникати проблеми в тому випадку, якщо не враховуються їх підвищені можливості: коли навчання стає дуже легким [6-10, 43].

Також, важливою складовою педагогічної підтримки творчо обдарованих дітей є взаємодія методичної служби з практичним психологом. Практичний психолог здійснює психологічне тестування, спрямоване на пошук обдарованих дітей, визначення інтелектуального рівня розвитку вікових груп учнів.

Наголосимо, що завдання соціального педагога полягає в наданні допомоги сім'ї, школі, одноліткам під час взаємодії з обдарованими дітьми.

Основними напрямками роботи соціального педагога є:

- просвітницька, консультативна робота з прийняття дорослими обдарованості дитини, особливостей її поведінки, інтересів і схильностей. Уже

саме розуміння дорослими особливостей дитини, часто дає змогу зняти низку проблем;

- консультативна, методична робота з дорослими, спрямована на створення для даної дитини навчальної атмосфери, яка б задовольняла її інтереси;

- консультативна, методична робота з дорослими, спрямована на організацію соціального життя обдарованої дитини, розширення й поглиблення її соціального досвіду, уявлень про світ, що лежить за межами її власних пізнавальних або інших інтересів [15-18, 26].

Консультативна робота соціального педагога повинна бути спрямована на вироблення педагогами і батьками стилю ефективного спілкування з обдарованою дитиною, адекватної оцінки її вчинків, розуміння її поведінкових проявів.

Аналізуючи роботу соціального педагога з обдарованими дітьми, доречно сказати, що соціальний педагог допомагає розвивати індивідуальні здібності дитини, організовує консультації з фахівцями, з батьками, вчителями, однолітками, тобто найближчим соціальним оточенням, здійснює постійний контакт між вчителями і батьками. Подальші дослідження передбачається провести в напрямку вивчення проблем обдарованих дітей та розробити шляхи їх виявлення.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ОБДАРОВАНИМИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

2.1. Методика дослідження обдарованості у молодших школярі

В Україні розроблено та діє багато програм розвитку обдарованих школярів, але не існує єдиної державної системи виявлення учнів з високими здібностями. У зв'язку з цим, практичний науково-педагогічний інтерес становлять країни, де успішно вирішується питання ідентифікації обдарованих дітей.

Питання практики виявлення учнів з високими здібностями в Україні та за кордоном досліджують у своїх роботах такі українські науковці як: В. Алфімов, І. Бабенко, О. Бочарова, Л. Кокоріна, О. Кульчицька, М. Міленіна, Д. Перепадя, Л. Пуховська, П. Тадеєв та ін.

Теоретичну основу дослідження питання виявлення й оцінювання обдарованих дітей становлять роботи таких учених як І. Бех, О. Виговський, О. Кульчицька, В. Крутецький, Дж. Гілфорд (J. Guilford), Дж. Рензулі (J. Renzulli), С. Рубінштейн, П. Торренс (P. Torrence), А. Танненбаум (A. Tannenbaum) та ін.

В іноземній педагогіці питаннями освітньо-психологічного вимірювання, теорії і практики виявлення та оцінювання обдарованих дітей, встановлення типу і рівня обдарованості займаються такі вчені як: Х. Девід, Е. Ландау, Б. Нево, М. Пейсер, Ш. Речмел та ін.

Аналіз стану виявлення обдарованих школярів в Україні виявив ряд завдань, що потребують вирішення, а саме: розробка уніфікованих критеріїв щодо виявлення обдарованих школярів, розробка ефективних методів виявлення обдарованості, вирішення питання віку, як найбільш відповідного для виявлення обдарованості; проблема складу тестів з виявлення

обдарованості та інші [66]. Іноземний досвід вирішення даних проблем може бути джерелом поповнення наукових знань і педагогічного досвіду для вітчизняних науковців і педагогів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що існує кілька типів обдарованості, а саме: академічна, інтелектуальна, творча, лідерська, спортивна. Кожен тип може бути конкретизований за напрямом обдарованості. Наприклад, інтелектуальна обдарованість може бути математичною, лінгвістичною, технічною тощо. Творча обдарованість може бути музичною, художньою, артистичною.

Академічна обдарованість – це демонстрація високих загальних здібностей учня під час занять. Такі діти навчаються швидко, легко, вони люблять навчатися та демонструють високі результати академічних досягнень з різних предметів.

Інтелектуальна обдарованість – це демонстрація високих інтелектуальних здібностей з одного або кількох предметів. Саме інтелектуальна обдарованість народжує винахідників, вчених і новаторів.

Творча обдарованість – це здатність генерувати нові оригінальні ідеї у різних сферах знань і діяльності. Вчені називають чотири головні компонента творчих здібностей: швидкість продукування ідей, гнучкість, оригінальність та здатність до нової інтерпретації ідей або думок. Творча обдарованість має драматичний або мистецький вираз. Драматична обдарованість – це акторство (театральне, кіно), літературно-поетичне вираження, музика, спів, танці. Мистецька обдарованість – це художня, графічна, скульптурна, фотографічна та інші види творчого самовираження.

Лідерська обдарованість – це вміння впливати на людей, набувати авторитет, приводити до позитивних змін в групі людей або в суспільстві.

Атлетична обдарованість проявляється у схильності до фізичного розвитку, у любові до спорту та у видатних спортивних досягненнях.

Комбінована обдарованість передбачає наявність одночасно двох і більше типів обдарованості, наприклад, академічну та творчу або спортивну.

В світі наразі немає єдиного механізму виявлення обдарованості, але сучасна наука пропонує ряд методів, що допомагають з великою ймовірністю виявляти високі людські здібності. Одним з таких методів є IQ тест. Німецький психолог В. Штерн ввів термін «інтелектуальний коефіцієнт» або IQ (від англ. *intelligence quotient*) для встановлення співвідношення між розумовим та хронологічним віком. Тест встановлює рівень інтелектуального розвитку, що його досягнуто на певному віковому етапі. Інтелектуальний коефіцієнт розглядається як кількісний вимір, тоді як якісний вимір полягає у встановленні типу обдарованості та в рівні її сформованості.

Проте в питанні виявлення обдарованості не можна спиратися лише на інтелектуальні тести. Не завжди можна лише за допомогою тестів виявити навіть інтелектуальну обдарованість, тим більше творчу або лідерську. Тому вчені наполягають на тому, що необхідно брати до уваги також певні особистісні риси, а саме: здібність до швидкого навчання, наявність творчих здібностей, загальні знання, гарну пам'ять, допитливість, вміння глибоко занурюватись у предмет свого інтересу тощо. Вимірювання особистісних якостей також потребує створення належних методів. Багато з них використовується в педагогічній психології. Але з цим завданням, перш за все, з успіхом пораються вчителі. Вони спостерігають за дітьми і звертають увагу на тих, хто має більш високі здібності, порівняно з іншими. Уважне ставлення вчителів до учнів з видатними здібностями є важливою умовою їх оцінювання і своєчасного виявлення.

У світі немає єдиного вікового критерію виявлення обдарованості. Багато вчених підтримують ідею раннього виявлення обдарованості, тобто з двох до шести років. Інші вважають, що обдарованість не обов'язково проявляється в ранньому віці. До того ж складно розробити дієвий інструментарій для виявлення обдарованості в віці до шести років. Тому в більшості країн питання виявлення обдарованості вирішують в шкільному віці.

Тестуванню підлягають учні других або третіх класів, залежно від розташування навчальних закладів. Це переважно учні від семи до дев'яти

років. Тому можна зробити висновок, що в Україні віддають перевагу ранньому виявленню обдарованості.

Тестування обдарованих учнів молодших класів відбувається в два етапи. На перший етап дітей рекомендують шкільні вчителі, які протягом двох років спостерігають за учнями. Вони заздалегідь попереджають батьків учня про можливість прийняти участь в тестуванні. Батькам пояснюють, що це може бути чи не єдиною нагодою вчасно ідентифікувати особливі здібності дитини. Тестування проводиться на добровільній основі, тому як діти, так і батьки можуть відмовитись від участі в ньому.

Основним принципом роботи загальноосвітньої школи В. Онацький визначає виявлення та розкриття у процесі навчання дитячої обдарованості. Дослідник вважає, що реалізації цього принципу сприяє співпраця практичного психолога і вчителя початкової школи [72, 34-42]. На його думку, зміст роботи з обдарованими дітьми передбачає вирішення такого завдання: якомога раніше виявляти обдарованість у дитини і максимально сприяти її розвитку.

Процес виявлення обдарованості здійснюється поетапно: спостереження; виявлення психологічного стану дитини шляхом власної оцінки; визначення коефіцієнта розумового розвитку IQ; визначення інтелектуального розвитку шляхом дослідження вербальних здібностей учня; визначення продуктів творчості молодшого школяра; всебічний аналіз конкретних випадків [40, 4-12].

Для виявлення обдарованих дітей спочатку варто враховувати відомості, отримані від батьків і педагогів, про високі успіхи малюка в будь-якій діяльності. Можуть бути використані також результати групових тестувань, соціологічних опитувань. Після цього проводиться індивідуальна оцінка творчого потенціалу й особливостей нервово-психічного стану дитини психологом і вчителем початкових класів. З огляду на результати можливе обстеження дітей за допомогою набору психологічних тестів залежно від переваги того чи іншого варіанта потенційних можливостей.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати:

- якщо переважає інтелектуальна сфера, то дитина відрізняється гостротою мислення, допитливістю і легко навчається, виявляючи практичну кмітливість. У цих випадках використовуються методики, спрямовані насамперед на визначення базових когнітивних і мовних параметрів (наприклад, методика «Тест структури інтелекту» Амтхауера);

- у дітей, обдарованих у сфері академічних досягнень, найбільш розвинутими можуть бути окремі здібності: мова і література, математика або природознавство. Тому завдання соціального педагога – не тільки визначити рівень загального інтелектуального розвитку школяра, а й оцінити тип мислення (може бути використаний Стенфордський тест досягнень);

- діти із творчим і продуктивним мисленням відрізняються незалежністю, розкутістю поведінки, здатністю продукувати оригінальні ідеї, знаходити нестандартне рішення, винахідливістю. Така творча спрямованість обдарованості передбачає оцінку насамперед їхніх творчих здібностей. Використовуються «фігурна форма тесту творчого мислення Торренса», «Тест віддалених асоціацій» Медника, вербальний тест творчого мислення «Незвичне використання» І. Аверіної та особистісних характеристик («Особистісний опитник Г. Айзенка», «Характерологічний опитник К. Леонгарда – Н. Шмішека», «Кольоровий тест М. Люшера» і т. ін.);

- учні, які відзначаються контактністю, значною потребою у спілкуванні й лідерстві – ініціативні, мають високі організаторські здібності, впевнено почуваються серед однолітків і дорослих, однолітки завжди обирають їх на головні ролі в іграх і заняттях. У цьому разі допоможуть особистісні методики і соціометрія («Комплексний особистісний соціометричний тест» О. Зварикіна);

- діти, у яких переважають художні здібності, з раннього віку виявляють схильність до малювання або музики, тому психологічне тестування має бути спрямоване на оцінку ступеня емоційної стійкості;

- школярі з високим ступенем психомоторних реакцій, спритності, зі значною фізичною силою, розвитком рухових навичок (біг, стрибки) обдаровані у руховій сфері. Діагностика обдарованості таких дітей проводиться

методиками визначення зорово-моторної координації («Тест творчих здібностей у дії та русі» Торренса) [73].

Визначення обдарованості надзвичайно важливе – від цього залежить кого й на підставі яких критеріїв школа відбиратиме в спеціалізовані школи чи програми, як навчатиме. Від розуміння суті обдарованості прямо залежить, на які особливості своїх учнів учитель звертатиме увагу. Відтак, головне завдання школи – підтримати учня і розвинути його здібності, підготувати ґрунт для того, щоб ці здібності було реалізовано.

Особливо актуальною є проблема виявлення потенційно обдарованих дітей в умовах сім'ї. Саме родина на основі розуміння та прийняття індивідуально психологічних особливостей потенційно обдарованих дітей є джерелом подальшого розвитку їх талантів. Вибір вікової категорії зумовлений тим, що саме в цей період (молодший шкільний вік) дитина здатна яскраво проявити свої потенційні здібності до того чи іншого виду діяльності. Важливо батькам та вчителям не «прогавити» такий значущий в житті дитини момент та посприяти розвитку здібностей талановитих дітей.

Серед найбільш цікавих і загадкових явищ природи дитяча обдарованість традиційно займає одне з провідних місць. Проблеми її діагностики і розвитку хвилюють педагогів впродовж багатьох століть. Інтерес до неї в даний час дуже високий, що легко може бути пояснено суспільними потребами. Це насамперед пов'язано з потребою суспільства в неординарних творчих особистостях. Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей – одне з головних завдань удосконалення системи освіти.

На думку більшості педагогів, діагностика дитячої обдарованості – суто психологічна проблема. Однак таке твердження справедливе лише на теоретичному рівні. Сучасна освітня практика, спрямована на особистісно зорієнтований підхід, змушує розглядати діагностику дитячої обдарованості як невід'ємну частину цілісного педагогічного процесу.

Теоретичний рівень передбачає визначення концепції обдарованості, суміжних категорій та видів обдарованості, а практичний включає методики

діагностування обдарованих дітей, з'ясування їхніх психологічних особливостей та організацію роботи з ними. На цьому, практичному рівні, як вважають самі психологи, діагностику мають проводити вчителі й вихователі, тобто ті, хто працює над розвитком і вихованням. Це не означає, що практичний психолог не потрібен, навпаки, він необхідний, але його сфера – особливо складні, «граничні» випадки, зокрема потенційна обдарованість.

Завдання діагностики обдарованості:

- виявлення обдарованості;
- допоміжна діагностика, яка працюватиме над вивченням особистих якостей батьків, вчителів;
- виявлення чинників, що перешкоджають розвитку здібностей;
- спостереження за її розвитком (конструктивним та реконструктивним).

Відомою в педагогіці є «модель діагностики розвитку», за якою дитину перевіряють не стільки на наявні знання і вміння оперувати ними, скільки на здатність до їх розвитку. Цей варіант діагностики з успіхом застосовується як в масових школах, так і в закладах нового типу. (Ю. Бабаєва та А. Асмолова).

Діагностика обдарованості насамперед спирається на результати продуктивної діяльності (підсумки олімпіад, конкурсів, змагань, дані психолого-педагогічних обстежень). М. Лейтес відзначає, що ознаки обдарованості в дитячі роки оцінюються шляхом з'ясування співвідношення в них вікового і власне індивідуального. Батькам і вчителям варто знати, що всі успіхи дитини спочатку з упевненістю можна оцінити як вікові прояви обдарованості, а чи стануть вони стійкими індивідуальними особливостями, буде залежати від багатьох зовнішніх та внутрішніх умов [52].

Діагностування обдарованої дитини пов'язується з визначенням її соціального статусу і прогнозом її поведінки, а також направлення її до навчального закладу відповідного типу. З досвіду роботи вчителів відомо, що обдаровані діти у звичайних загальноосвітніх школах проводять половину, а то й весь навчальний час. Школи не можуть задовольнити інтереси і можливості обдарованих учнів тому, що вони розраховані на дітей різних індивідуальних

здібностей. У зв'язку з цим в обдарованих дітей виникає уявлення про себе як про нормальних, а про інших – як про розумово неповноцінних учнів.

За місцем навчання обдарованої дитини діагностування проводиться з метою визначення її розвитку, що допоможе знайти адекватні методи навчання і виховання, створити спеціальні програми, надати підтримку і соціальний захист.

К. Текекс розглядає таких можливих провісників обдарованості:

- можливість і здатність у трирічному віці стежити за двома й більше подіями, що відбуваються;
- здатність простежувати в ранньому дитинстві причинно-наслідкові зв'язки та робити висновки;
- відмінна пам'ять, рання мова і абстрактне мислення;
- уміння широко користуватись накопиченими знаннями;
- схильність до класифікації та категоризації;
- уміння ставити запитання та створювати складні граматичні конструкції;
- підвищена концентрація на чому-небудь, ступінь заглибленості в задачу;
- нелюбов до готових відповідей;
- підвищена електрохімічна і біохімічна активність мозку.

На особливу увагу заслуговує виявлення обдарованості дітей батьками. Батьки використовують різні виховні стратегії. Стратегія прямого виховного впливу передбачає використання розвивальних ігор, вправ. Інколи ця стратегія дає результати, але дуже часто в дитини виникає внутрішня протидія. Друга категорія батьків вважає, що вивчати та розвивати їхню дитину повинні фахівці. Однак не потрібно повністю перекладати всі турботи на плечі інших, а самим знаходитись осторонь. Згідно третьої стратегії батьки надають право вибору своїй дитині й намагаються підібрати гарну школу, не контролюючи розвиток здібностей. Найголовніше в таких сім'ях – атмосфера пізнавальних інтересів самих батьків (самі читають, ходять на виставки, не нав'язуючи свого

інтересу). Така стратегія саморозвитку виявляється найефективнішою.

Властивістю таланту є свідомий, поглиблений, всебічний розвиток обдарованості. У кожній дитині закладені певні здібності, тільки в одних вони виявляються дуже яскраво й виразно, а в інших залишаються дрімати всередині. Здібності можуть виявлятися і в ранньому дитинстві, і в зрілому віці. Від народження всі діти здібні, однак такі рівні здібностей, як обдарування, талант і геніальність притаманні далеко не кожному [3].

Батьки повинні добре знати, що обдаровані діти швидше за інших виконують завдання, прагнуть до самостійності, до розв'язання завдань проблемного характеру або таких, які вимагають кмітливості, різних способів розв'язання, творчості.

Розвиток здібностей нерозривно пов'язаний із формуванням інтересу. Обдарованість і талант не люблять тиску. Більшість дітей конфліктують з учителями, батьками в разі нетактовного ставлення, відсутності уваги або належного розумового навантаження. Ці діти відрізняються гарною пам'яттю, багатим словниковим запасом, надзвичайно гостро переживають невдачі, часто перебувають у стресовому стані, впертість і прагнення довести розпочату справу до кінця, що нерідко сприймається дорослими як вередливість, а допитливість може оцінюватися як порушення норми. Відтак, батьки мають застосовувати індивідуальний підхід до вирішення проблемних питань з дитиною. Вони мають здійснювати контроль над читанням дитини, захопленнями, але спрямувати свою діяльність на організацію допомоги дитині, збільшити ступінь самостійності, здатність до ефективного вирішення різного роду проблем, створити умови для забезпечення позитивного емоційного стану обдарованої дитини, позитивно-стійкого ставлення до життя, творчої діяльності. Стосунки батьків повинні будуватися на довірі. Допомога не може мати форму наказу, батьки повинні формувати в дітей стійкість у психотравмуючих ситуаціях, навчати навичкам саморегуляції, набуття вміння щодо адаптації у соціально значущому середовищі без зниження потреби в реалізації обдарованості. Батьки повинні особливу увагу приділяти розвитку

пізнавальних інтересів дитини, адже завдяки їм формуються основні інтелектуальні вміння, необхідні для засвоєння знань, закладається основа для подальшого успішного оволодіння знаннями. В. Сухомлинський зазначав, що до кожної дитини необхідно шукати підхід. Тому батьки повинні розвивати у своїх дітей активну пізнавальну діяльність, зацікавлювати дитину різними видами завдань (пошукових, логічних, ігрових).

Дитина не тільки повинна засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, виявляти взаємозв'язок між поняттями й міркувати. А досягти цього можливо лише засобами, що активізують пізнавальну діяльність.

Робота над розвитком пізнавальних інтересів дитини активізує її діяльність, підвищує продуктивність праці. Звичайно, батьки не повинні залишати дитину наодинці зі своїми проблемами. Батьківська допомога має бути обережною, зваженою, настановити дитину на власні розв'язки, а не насаджувати свої. Головне завдання батьків – прагнути, щоб навчальна праця їх дитини приносила їй радість, а не муки й гіркоту невдач. Дитина, що захоплена справою, яка їй до вподоби, виявляє наполегливість, силу волі, критичне ставлення до загальновідомого.

В творчості дитина може реалізувати всі наявні в неї знання, уміння та здібності. Батькам потрібно знати, що обдарована дитина прагне довірливого спілкування. Вона хоче бачити у батьках мудру дорослу людину, яка збагатить її уявлення про світ і про саму себе, допоможе подолати труднощі. Дітям дуже хочеться, щоб батьки сприймали їх як рівноправних в особистісному плані партнерів. Їм не хочеться, щоб їх повчали, вони прагнуть рівноправного спілкування, щоб їх сприймали як особистості й реагували на них як на особистість. Звичайно, перед батьками стоїть проблема формування й плекання не просто особистості, а особистості обдарованої, особистості свідомого українського громадянина.

Педагоги мають навчити батьків розвиткові творчих здібностей і обдарованості у їхніх дітях. Тут важливе значення мають відкриті запитання,

творчі дискусії, глибоке знання батьками психологічної сутності творчого процесу, віра в інтелектуальні сили дитини. Батьки повинні створити умови, щоб обдарована дитина мала змогу самостійно здійснювати свою індивідуальну діяльність. Завдання батьків полягає в максимальному сприянні, стимулюванні активності та розвитку в дитини винахідливості, ініціативи, творчого підходу до навчання. Бажано, щоб у дитини був улюблений затишний куточок, де вона може повністю усамітнитися і спокійно подумати. У кімнаті дитина повинна відчувати атмосферу творчості, розкутості [46-50, 44].

Доречно використати діагностику вивчення адаптації та залученості другокласника до колективу, що складається з таких етапів:

- проведення анкетування батьків на батьківських зборах з питань обдарованості учнів;
- здійснення спостереження разом з учителем за допомогою «Опитувальника для визначення рівня адаптації дитини до школи» (Л. Ковальова, Н. Тарасенко) [56];
- діагностика другокласників за допомогою методики особистісних відносин, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки» (О. Орехова) [74];
- проведення проєктивної методики «Школа звірів» (автори Н. Вьюнова, К. Гайдар), що дає можливість вивчити мотиваційну сферу, відношення дитини до вчителя, однокласників, навчання, а також шкільну тривожність [75].

Для дослідження різних аспектів структури обдарованої особистості можна скористатися біографічним методом, який є специфічним засобом дослідження життєвого шляху особистості. Комбінування біографічного методу з елементами якісного підходу та застосуванням принципів аналізу й інтерпретації отриманих результатів, які більше розроблені у кількісних методиках, допоможе скласти повну картину явища і дати відповідь на багато запитань, які постають у вивченні обдарованості. Тому особливу увагу в дослідженні обдарованої особистості молодшого школяра слід приділити його ранньому та дошкільному дитинству, його розвитку, що можливе лише при

зверненні до біографії дитини.

На основі вивчення, аналізу та узагальнення досвіду роботи опорного закладу загальної середньої освіти Новозапорізької школи, Долинської сільської ради, Запорізького району, Запорізької області визначено, що діагностика обдарованості молодших школярів здійснюється за такою схемою:

1. Діагностика самооцінки, здібностей.
2. Діагностика рівня інтелекту, творчості.
3. Діагностика мотиваційної спрямованості.

Для діагностики самооцінки дитини використовується така методика – тест «Сходи» (В. Щур) (див. додаток А).

Оцінюється і прогнозується рівень інтелектуальних, творчих, психомоторних здібностей. Використовуються така адаптована психологічна анкета: анкета щодо визначення здібностей учнів (за методикою американських вчених Хаана і Кафа) (див. додаток Б).

Серед великої кількості методик діагностування рівня творчості перевага надається анкетам, вербальній та фігурній формам тестів (фігурна базується на використанні геометричного, проективного матеріалів та практичної роботи з предметами; вербальна передбачає виконання операцій з використанням словникового запасу, завершення та побудови речень):

– анкета щодо визначення здібностей учнів (за методикою американських вчених Хаана і Кафа) (див. додаток Б);

Отримані результати дають можливість працювати не тільки над гармонійним розвитком кожної дитини, а й розвивати її природну обдарованість, інтелектуальні задатки.

Без діагностики мотивації особистості не можна спрямувати розвиток якостей, властивостей, які дадуть змогу учню досягти успіхів у подальшому житті.

Для того щоб всебічно організувати процес мотивації обдарованих молодших школярів й управляти ним, необхідно діагностувати навчальну мотивацію учнів за допомогою анкетування, у результаті якого визначають

рівні мотивації за високим, середнім, низьким діапазонами. Ми використали анкету для оцінювання рівня шкільної мотивації (за Н. Лускановою) (див. додаток В).

Для вчителя, особливо на початкових етапах знайомства і роботи з класом, найдоступнішим є виявлення здібностей шляхом експертних оцінок. Це методика опосередкованого вимірювання обдарованості особистості, що включає список якостей, властивих обдарованим особистостям – тест «Не прогав вундеркінда!» (див. додаток Г). Про наявність певної обдарованості можна твердити за збігом високих показників в одному чи кількох описах типу обдарованості.

Найдоступнішим методом виявлення обдарованих дітей є систематичне спостереження за ними на всіх етапах навчально-виховного процесу. Ознаки, що виявляє спостереження:

1. Обдаровані діти, як правило, дуже активні й завжди чимось зайняті. Вони прагнуть працювати більше за інших або займають себе самі, причому часто справами, які не стосуються безпосередньо уроку. Іноді здається, що активності цих дітей не вистачає на всі предмети. Їм необхідна особлива увага, щоб розвивати хист у заданому напрямку, не примушуючи перенапружуватись і не дозволяючи почуттю незадоволеності перешкодити їхньому прагненню займатися тим, до чого вони схильні.

2. Такі цілі наполегливо прагнуть розв'язувати поставлені перед ними завдання. Цим вони можуть дратувати вчителя, тому що хочуть знати більше. Дитині необхідно надати додаткову літературу.

3. Обдаровані діти хочуть учитись і досягати успіху. Навчання приносить їм задоволення, і вони здобувають знання, не сприймаючи заняття як насилля над собою.

4. Завдяки численним умінням вони здатні краще за інших займатися самостійною діяльністю. Особливо часто це виражається в самостійній роботі з літературою, проведенні експериментів.

5. Такі діти вміють критично розглядати дійсність і прагнуть проникнути

в суть речей і явищ. Вони не задовольняються поверховими поясненнями, навіть якщо ті їй здаються достатніми їхнім ровесникам.

6. Вони ставлять багато запитань і зацікавлені у вичерпній відповіді на них. Урок особливо цікавий тоді, коли використовується дослідницький метод.

7. Завдяки роботі із засобами масової інформації обдаровані діти вміють швидко вирізнити найголовнішу інформацію, самостійно знайти потрібне джерело. Більше, ніж інші, вони зацікавлені в самостійному здобутті знань.

8. Порівняно зі своїми ровесниками такі діти краще вміють розкривати зв'язки між явищем і змістом, індуктивно й дедуктивно мислити, маніпулювати логічними операціями, узагальнювати.

9. Багато з них ставлять перед собою завдання, виконання яких потребує чимало часу. Такі завдання спрямовані на застосування здібностей у професійній діяльності, досягнення високих результатів.

Як зауважує В. Онацький, значення спостереження у виявленні дитячої обдарованості надзвичайно важливе, адже об'єктом вивчення виступає дитина, здатна до активного самовираження.

На основі вивчення й аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження теоретично узагальнено і розкрито один із шляхів виявлення обдарованості – діагностику цієї якості у дітей молодшого шкільного віку. Визначено діагностичні методи для виявлення обдарованості у молодших школярів: тестування, спостереження, біографічний метод, аналіз робіт дітей, опитування. Подано методики, які можна використовувати для діагностики обдарованості учнів у початковій школі, зокрема для діагностики пізнавальних процесів, рівня інтелекту, творчості та спрямованості особистості, нахилів, інтересів тощо.

Останніми роками проводяться дискусії навколо впровадження додаткових критеріїв визначення обдарованості, що удосконалить систему ідентифікації обдарованості. Наразі департаменти Міністерства освіти займаються розробкою нової концепції визначення обдарованості з урахуванням не лише

інтелектуальних, а й пізнавальних і творчих здібностей, а також ступеня мотивації учня.

2.2. Програма соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти

Науковцями та педагогами розроблено велику кількість різноманітних спеціальних навчальних програм, у тому числі й індивідуального характеру, спрямованих на розвиток творчості, креативності, здібностей до науково-дослідницької діяльності, самоосвіти.

На думку Ш. Речмел та Б. Нево, «...початковий вибір арсеналу з виявлення обдарованості залежить від природи програми для обдарованих та від попереднього досвіду професіоналів, що залучені до процесу. Ідентифікаційний арсенал може включати інтелектуальні тести, тести з виявлення спеціальних здібностей, творчі тести, особистісні вимірювання (мотивація, інтелектуальне завзяття, допитливість та ін.) [88, 246].

Проаналізувавши наукові праці дослідників (О. Антонова, В. Блейхер, Д. Богоявленська, Ю. Гільбух, І. Дементьєва та інші), які займалися питаннями діагностики обдарованих дітей, нами запропонована та складена Програма соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у ОЗЗСО Новозапорізька школа Долинської сільської ради, Запорізького району, Запорізької області.

Результати проведеної діагностики обдарованості в учнів другого класу показали, що відсутність сприятливих умов для розвитку здібностей у дитини може здійснити негативний вплив не тільки на рівень досягнень та формування її особистості, але й відобразитися на подальшій долі такої дитини. Проте саме на обдарованих дітей держава покладає надію у розв'язанні актуальних проблем сучасної цивілізації. А тому найважливіше завдання навчання обдарованих дітей – підтримати й розвинути індивідуальність дитини, не

загубити й не загальмувати зростання його здібностей. Усе вищенаведене і стало метою розробки основних завдань та напрямків програми з розвитку особистості обдарованої дитини.

Як правило, основною метою навчання і виховання обдарованих дітей є розвиток їх особистості. При цьому важливо мати на увазі, що системоутворюючим компонентом обдарованості виступає особлива, внутрішня мотивація, створення умов для розвитку якої повинно складати центральне завдання особистісного розвитку.

Не слід переоцінювати можливості розкриття високих здібностей всіх дітей лише за допомогою складання інтелектуального тесту. Практика тестування налічує не один десяток років, але тест перевіряє знання та навички дитини певного віку в запропонованих обставинах у певних галузях знань. Навіть психометричний тест з виявлення обдарованості не завжди може остаточно й безпомилково встановити обдарованість або її відсутність.

Виявлення творчо або атлетично обдарованих дітей відбувається з застосуванням інших методів, наприклад, прослуховування, перегляду, спостереження під час виступів дітей на концертах, конкурсах, виставах, змаганнях, турнірах, олімпіадах. Оцінювання юних обдарувань здійснюють фахівці у певних сферах людської діяльності: музики, співу, хореографії, акторської майстерності, художньої майстерності, творчої майстерності, спорту. Художня й творча майстерність оцінюється під час шкільних або міських творчих виставок та конкурсів.

У національній доктрині розвитку освіти ставиться завдання постійного оновлення змісту освіти та навчально-виховного процесу. Він повинен будуватися відповідно до потреб особистості та індивідуальних можливостей учнів, зростання їхньої самостійності й творчої активності, що має зміцнити демократичні основи громадянського суспільства та прискорити його розвиток. Перед учителями та соціальними педагогами постало завдання формувати й зміцнювати в школярів внутрішні джерела мотивації не тільки щодо навчальної діяльності, але й до саморозвитку своїх інтелектуальних, творчих здібностей, а

також їх успішної соціалізації. Сьогодні вкрай необхідно створювати ситуації успіху, розвивати творчу, пошукову, дослідницьку активність та навички колективно злагоджених дій.

Програма «Соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів» на більш високому рівні сприяє розкриттю інтелектуального та творчого потенціалу обдарованих молодших школярів, а також спрямована на стимулювання творчого самовдосконалення, сприяння їхній самореалізації, соціалізації в сучасному суспільстві.

Завдання кожного педагога – створити умови задоволення потреб пізнавального, комунікативного, інтелектуального, творчого, фізичного розвитку школярів відповідно до їх індивідуально – вікових особливостей, здібностей, таланту.

Школа організовує роботу з обдарованою молодшими школярами як систему діяльності закладу, спрямовану на розвиток обдарованої особистості через створення сучасних умов для розвитку творчого потенціалу учня, піднесення статусу обдарованого шляхом надання можливості дітям реалізувати власні творчі здібності у форматі школи.

Актуальність Програми визначається новими політичними і соціальними обставинами, за яких необхідно подбати про збереження та розвиток «золотого фонду» країни, який у майбутньому державотворчому процесі українського суспільства займе місце духовної еліти.

За умов реформування системи національної освіти, піднесення ролі творчої особистості в суспільстві проблема розвитку обдарованих дітей є значною і актуальною.

Пріоритетними цілями програми мають виступати наступні:

- розвиток духовно-моральних основ особистості обдарованої дитини, найвищих духовних цінностей, адже важливим є не обдарування як таке, а те, яке саме застосування воно матиме;
- створення умов для розвитку творчої особистості;
- розвиток індивідуальності обдарованої дитини (виявлення й розкриття

самобутності та індивідуальної своєрідності її можливостей);

- забезпечення широкої загальноосвітньої підготовки високого рівня, що зумовлює розвиток цілісного світогляду й високого рівня компетентності у різноманітних галузях знань відповідно до індивідуальних потреб і схильностей учнів;

- розвиток інтелектуальних, творчих здібностей дітей;

- створення сприятливих умов для самореалізації особистості учня;

- забезпечення якісного психолого-педагогічного супроводу, діагностики обдарованих учнів, визначення особливостей їх обдарованості;

- підвищення рівня компетентності та педагогічної майстерності вчителів школи.

Завдання Програми:

- розробка заходів з пошуку й цілеспрямованого відбору обдарованих дітей;

- створення системи психолого-педагогічної підтримки та супроводу обдарованих учнів;

- створення сприятливих умов для інтелектуального, духовного, морального, естетичного, фізичного розвитку учнів та надання їм можливості для самореалізації;

- розробка методичних рекомендацій для ефективного навчання та розвитку обдарованих дітей, їх професійної орієнтації;

- оновлення змісту, форм і методів роботи з обдарованими дітьми;

- підготовка вчителів до роботи з обдарованою учнівською молоддю;

- створення системи стимулювання інтелектуально і творчо обдарованих учнів і вчителів, які з ними працюють.

Програма повинна спиратися на чотири основні підходи, тільки за таких умов вона буде ефективною:

1. Прискорення. Цей підхід дозволяє врахувати потреби та можливості дітей, що відрізняються прискореним темпом розвитку. Проте він має застосовуватися із граничною обережністю й лише у тих випадках, коли через

особливості індивідуального розвитку обдарованої дитини застосування інших форм організації навчальної діяльності не є можливим. Позитивним прикладом такого навчання у нашій країні можуть бути літні й зимові табори, творчі майстерні, майстер-класи, які передбачають інтенсивне навчання за диференційованими програмами для обдарованих дітей з різноманітними видами обдарованості.

2. Заглиблення. Даний підхід ефективний для дітей, що виявляють особливу зацікавленість тією чи іншою галуззю знань або сферою діяльності. При цьому передбачається більш детальне й глибоке вивчення ними тем, дисциплін або галузей знання. Прикладом застосування цього підходу є математичні та фізичні школи, а також школи з поглибленим вивченням іноземних мов, де навчання ведеться за поглибленими програмами з відповідних предметів. Слід підкреслити, що практика навчання обдарованих дітей у таких школах і класах дозволяє відмітити низку позитивних результатів: високий рівень компетентності у відповідній предметній галузі знань, сприятливі умови для інтелектуального розвитку учнів та ін.

3. Збагачення. Цей підхід зорієнтований на якісно інший зміст навчання з виходом за межі традиційної тематики за рахунок встановлення зв'язків з іншими темами, проблемами або дисциплінами. Заняття плануються таким чином, щоб у дітей залишалось достатньо часу для вільних, нерегламентованих занятьлюбимомою діяльністю, що відповідає виду їхньої обдарованості. Крім того, збагачена програма передбачає навчання різноманітних прийомів розумової діяльності, сприяє формуванню таких якостей, як ініціатива, самоконтроль, критичність. Таке навчання здійснюється, як правило, завдяки зануренню учнів у дослідницькі проекти тощо.

4. Проблематизація. Цей підхід передбачає стимулювання особистісного зростання учнів. Специфіка навчання у даному випадку полягає у використанні оригінальних пояснень проблеми, перегляді наявних відомостей, пошуку нового сенсу й альтернативних інтерпретацій, що сприяє формуванню в учнів особистісного підходу до опанування різноманітних галузей знань, а також

рефлексивного плану свідомості.

I. Компоненти перспективної моделі «обдарована дитина».

1. Психофізіологічні властивості школяра:

- наявність природних задатків до активного й цілісного світосприйняття;
- природні потреби в розумовій праці;
- розвиненість форм чуттєвого сприйняття;
- інтуїтивність;
- впевненість у собі, адекватна самооцінка, усвідомлення власної природно-соціальної цінності, прагнення власної емоційної незалежності.

2. Інтелектуальні здібності:

- пізнавальний інтерес;
- інформаційна ерудиція;
- високий рівень інтелектуального розвитку;
- нестандартність мислення, його дивергентність;
- здатність до абстрагування;
- діалектне бачення.

3. Креативний потенціал:

- оригінальність у вирішенні навчально-пізнавальних питань;
- ініціативність;
- неординарність підходів;
- інтенсивність розумової праці.

4. Світоглядні цінності:

- розвиненість громадських гуманістичних, моральних, естетичних, державно-правових, економічних, екологічних якостей;
- високий рівень свідомості й культури;
- активність та ініціативна відповідальність;
- здатність до аргументованого ризику;
- високий рівень самоаналізу та самоконтролю;
- уміння співпрацювати з партнерами.

II. Перспектива організації та змісту навчального процесу.

1. Основні завдання оновлення змісту та організації освіти навчального процесу:

- розробка та впровадження інноваційних технологій оптимізації та інтенсифікації навчання;
- орієнтація на науково-дослідницьку і творчу діяльність учнів;
- урахування особливостей індивідуального розвитку учня, його інтересів та нахилів;
- забезпечення відповідних умов фізичного і морального здоров'я учнів;
- включення до навчального плану спецкурсів, факультативів відповідно до специфіки навчального закладу;
- створення авторських програм та концепції з урахуванням державних стандартів освіти.

2. Напрямки організації змісту навчального процесу:

- розвиток у школярів якісно високого рівня світоглядних переконань;
- формування гуманітарного стилю мислення;
- формування духовного потенціалу особливості школяра як внутрішньої розумової сили її розвитку, спрямованої на творче самовираження, самоствердження й самореалізацію;
- розробка індивідуальних планів навчання з окремих дисциплін як умова оптимізації формування творчої індивідуальності учня;
- розвиток науково-дослідницьких умінь, навичок та творчих здібностей учнів;
- визначення академічного рейтингу школярів.

3. Педагогічні технології в реалізації програми:

- особистісно орієнтовані технології навчання;
- технології розвивального навчання;
- технології програмованого навчання;

- опора на інтенсивні технології навчання вчителів-експериментаторів.

4. Перспектива соціально-психологічного забезпечення

- організація диференційованої роботи з учителями, спрямованої на підвищення рівня їхньої психологічної підготовки;
- створення банку даних зі змістовними характеристиками школярів;
- організація індивідуального підходу та диференційованої роботи з обдарованими учнями;
- навчання обдарованих школярів навичок психологічної стабільності та психорегуляції;
- формування вмінь адаптації в соціальному середовищі;
- набуття навичок як лідера, так і виконавця, спілкування на продуктивному рівні;
- формування навичок творчого саморозвитку.

5. Забезпечення можливостей учителя для реалізації власних творчих здібностей

- створення творчої атмосфери, здорового морально-психологічного клімату в колективі;
- утвердження демократичного стилю спілкування, творчих дискусій;
- своєчасна позитивна оцінка діяльності вчителя для розвитку в нього почуття задоволення;
- забезпечення соціального захисту вчителя, естетичних умов його праці.

6. Науково-методичне забезпечення

- створення групи соціального та психолого-педагогічного аналізу;
- інформаційне забезпечення програми;
- розробка, адаптація та впровадження навчально-виховних педагогічних технологій, які відповідають віковим особливостям учнів,

творчим здібностям і специфічної діяльності школи;

- повне використання можливостей кабінетної системи як науково-методичного центру вивчення дисциплін; проведення психолого-педагогічного аналізу результатів реалізації програми;

7. Матеріально-технічне забезпечення

- укомплектування бібліотеки, кабінетів науково-методичною літературою, технічними засобами навчання;

- створення мережі спонсорського фінансування реалізації програми «Соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів»;

- установлення комп'ютерної системи з метою створення інформаційного банку даних;

- забезпечення необхідними матеріалами та обладнанням клубів, гуртків, об'єднань.

III. Реалізація основних положень програми

1. Організація роботи:

- гуртків;
- клубів;
- курсів за вибором;
- індивідуальні заняття з вчителем.

2. Пропаганда мети і завдань програми «Соціально-педагогічна підтримка обдарованих молодших школярів», кращих наукових авторських робіт дидактичного, психолого-педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу з обдарованими дітьми на батьківських зборах, районних та обласних семінарах, конференціях, ярмарках педагогічних ідей.

3. Організація системи поетапної діагностики та своєчасного виявлення обдарованих дітей за планом роботи практичного психолога.

4. Поповнення інформаційного банку даних «Соціально-педагогічної підтримки молодших школярів».

5. Проведення індивідуальних консультацій.

б. Система стимулювання навчальної і громадської діяльності обдарованих дітей (занесення на шкільну дошку пошани, подяки батькам, похвальні грамоти, грошові винагороди, екскурсії).

При роботі з обдарованими дітьми можуть використовуватися індивідуальні, фронтальні та групові форми навчання. Зокрема, фронтальні форми навчання передбачають заняття-дискусії, рольові ігри; групові заняття – парні, постійні групи з переміною функцій їх учасників, груповий поділ класу з однаковим завданням, з різним завданням, із загальним звітом кожної групи перед всім класом.

Щоб забезпечити поступальний хід розвитку, програма має передбачати оптимальний та плановий перехід дитини з одного рівня на іншій. Це вимагає спільних зусиль адміністрації, учителів і батьків.

Невід’ємна частина програми розвитку особистості обдарованої дитини – система її оцінки. Важливо визначити, якою мірою дитина досягає поставленої мети. Це дозволяє коригувати програму, виявляючи слабкі місця та визначаючи, наскільки вона задовольняє потреби дитини. Тому повинна мати місце добре організована, ефективна й постійно діюча система виявлення обдарованості, у якій, нарівні з учителями, повинні брати участь і батьки.

IV. Організація виховної роботи

1. Основні завдання з виховання школярів:

- поглиблення культурно-творчого потенціалу діяльності школи та визначення його ціннісних координат;
- формування національної свідомості;
- формування духовної культури;
- розвиток високого рівня мовної культури;
- розвиток в учнів почуття відповідальності за збереження національних традицій, звичаїв, культурних надбань;
- опора на принцип гуманізму в спілкуванні як основа виховання обдарованої дитини;
- орієнтація на індивідуальні програми розвитку творчої

особистості учня.

VI. Очікувані результати

- розробка і впровадження механізму пошуку і відбору обдарованих молодших школярів;
- створення науково-педагогічної інформаційної системи;
- впровадження сучасних педагогічних та інформаційних технологій;
- підвищення професійного рівня педагогів;
- створення системи морального заохочення обдарованій молоді до науково-дослідницької діяльності;
- виховання особистості, збереження традицій і досвіду педагогічного колективу школи.

Одним із найважливіших засобів для виконання Програми є моніторинг динаміки розвитку творчого потенціалу учнів, який здійснюється за напрямками:

- визначення рівня знань учнів з конкретних навчальних дисциплін за допомогою експертних контрольних робіт (за текстами адміністрацій); аналіз динаміки цього показника;
- аналіз динаміки ефективності навчання за шкільними статистичними матеріалами семестрової підсумкової успішності;
- оцінка професійного потенціалу педагогічного колективу школи за статистичними матеріалами і аналіз його динаміки;
- дослідження психологічних установок, мотивації, ціннісних орієнтацій педагогів школи за допомогою спеціально розроблених анкет, аналіз динаміки цих показників;
- проведення експрес-дослідження соціально-психологічних особливостей розвитку навчального закладу і подальше відстеження динаміки цього розвитку;
- застосування інноваційної моніторингової методики контролю залишкових знань учнів.

Алгоритм моніторингу динаміки розвитку творчого потенціалу учня складається з етапів:

1. Збір інформації про рівень розвитку творчих здібностей учнів.
2. Систематизація зібраної інформації.
3. Планування.
4. Мотивація.
5. Координація.
6. Системний контроль і облік.

Моніторинг динаміки розвитку творчого потенціалу учня забезпечує продуктивну організацію роботи з академічно здібними учнями.

Педагогічний колектив усвідомлено працює над створенням освітнього простору школи як сукупності умов для розвитку особистості. Враховуючі сучасні тенденції, поступово здійснюється перехід до нової педагогічної установки – від ідеї розвитку до ідеї саморозвитку, самоактуалізації всіх учасників освітнього процесу в школі.

Керувати програмою з особистісного розвитку обдарованих дітей повинна людина, що має спеціальну підготовку та відповідний досвід практичної роботи у системі освіти.

2.3. Аналіз результатів упровадження програми соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладах загальної середньої освіти

Практика виявлення обдарованості включає також інші методи виявлення високих здібностей учнів. Наприклад, тести з постійного моніторингу досягнень. Їх можна застосовувати систематично з метою перевірки особистих досягнень учня, що займається за певною програмою розвитку. Найбільш дієвим засобом ідентифікації обдарованості, особливо у ранньому дитячому віці, є метод спостереження. Його можуть здійснювати, як батьки і рідні

дитини, так і педагоги. У середньому та старшому шкільному віці дієвим є такий метод як самооцінювання. Користуючись даним методом, школярі середніх та старших класів можуть оцінити рівень своїх знань, вмінь, рівня зацікавленості та виразити бажання прийняти участь в тестуванні на обдарованість та у відборах на участь в спеціальних програмах розвитку або науково-дослідних проектах.

Аналіз практики виявлення та оцінювання обдарованих школярів виявив також низку проблем, а саме: відсутність певного вікового критерію встановлення обдарованості; недосконалість методів виявлення школярів з високими здібностями; недосконалість науково-методичного інструментарію з виявлення високих учнівських здібностей; неможливість розробити універсальні навчально-розвивальні програми, які б абсолютно відповідали освітнім потребам усіх обдарованих учнів; складність вибору програми, яка точно відповідає очікуванням конкретного учня тощо.

Можливість незвичайним дітям залишатися в своєму звичному освітньому середовищі, коли вони можуть приймати участь в усіх шкільних заходах, спілкуватися з різними дітьми, на думку багатьох фахівців, знижує додаткового психологічний тиск і вони не почуваються ізольовано від своїх однолітків та від звичайного шкільного життя. У таких умовах діти краще навчаються налагоджувати особистісні стосунки та своє соціальне життя.

Роль вчителя в сучасному класі також значно змінюється. Значною мірою це стосується класів обдарованих дітей. Вчитель лише пропонує учням найбільш ефективний інструментарій для досягнення цілей, а учні мають самі знаходити шляхи їх досягнення. В сучасному класі вчитель вже не виступає ретранслятором готових знань, а виконує роль наставника, керівника навчальним процесом, що направляє учнів, допомагає їм сформувати навички, світогляд, наукові інтереси тощо.

Для державних навчальних програм для обдарованих школярів характерним є їх направленість на широке загальнодержавне впровадження, а також «плюралістична структура, що дає можливість місцевим шкільним радам

обирати ту з існуючих моделей, яка їм найбільш підходить до конкретних умов, та у їх характері (усі різновиди програм базуються на комплексному підході, при якому беруться до уваги всі потреби обдарованої дитини – навчальні, соціальні та емоційні)» [98; 5]. Навчальна програма в ізраїльських класах для обдарованих учнів базується на загальношкільній, але з елементами прискорення, поглиблення, можливістю більш широкого застосування вчителями авторських методик, а також можливістю залучення до навчального процесу викладачів вищих навчальних закладів. Програми для обдарованих учнів дозволяють обирати темп викладання та глибину вивчення тем предметів, відповідно до запитів самих учнів.

Робота в класі з обдарованими учнями відрізняється також можливістю частіше застосовувати групові або командні форми роботи учнів, що більш відповідає сучасним освітнім тенденціям, на відміну від звичайної фронтальної роботи. Індивідуальна робота учнів в таких класах також практикується значно частіше. Самостійна робота школярів значною мірою передбачає використання учнями сучасних навчальних засобів та технологій, відвідування предметних лабораторій, використання джерел електронних бібліотек країни та світу. Для демонстрації результатів своєї роботи учні готують презентації, доповіді, проекти, моделі тощо.

Сучасним інструментом оцінювання учнівських досягнень, а також ефективного педагогічного супроводу обдарованості або високих здібностей, є метод портфоліо. Портфоліо є результатом загальної роботи учня і вчителя. Воно містить інформацію про самостійну або командну роботу учня, про результати тестувань, особистісних досягнень, учнівських досліджень, участі у конкурсах, змаганнях, олімпіадах, проектах, програмах, а також звіти, відгуки, листи подяки, грамоти тощо. Портфоліо є засобом оцінювання кількості та якості учнівської роботи, а також результатів її виконання. Створення портфоліо частіше практикують учні старшої школи або студенти, а також високообдаровані учні, що навчаються з наставником. Портфоліо допомагає обдарованим школярам потрапити до унікальних програм розвитку або до

науково-дослідного проекту, що їх пропонують вищі навчальні заклади, державні та приватні організації. Особисте портфоліо допомагає оцінити рівень учнівських досягнень та встановити високі здібності учня без спеціального тестування. Створення портфоліо є ефективним методом виявлення різних типів обдарованості.

Соціально-психологічний критерій відображає досягнутий рівень соціалізованості студентів з особливими потребами за такими показниками як:

- соціальна активність,
- готовність до саморегуляції поведінки,
- наміри до самоактуалізації та самооцінка фізичного і психічного здоров'я.

Зазначені параметри оцінювались на початку експерименту (на початку півріччя) і при завершенні експерименту (наприкінці півріччя).

Мотиваційний критерій містить такі показники:

- підвищена вибіркова чутливість до організації занять;
- яскраво виражений стійкий інтерес до обраних сфер діяльності;
- підвищена особиста пізнавальна потреба;
- висока критичність до результатів власної праці;
- високий рівень самодостатності й автономії.

До поведінкового критерію ми віднесли такі риси, які вирізняють обдарованих дітей від інших і до певної міри ускладнюють навчально-виховні стосунки такої дитини з вчителями та однолітками:

- непередбачуваність вчинків учнів;
- надмірна особистісна вразливість;
- нетерплячість, у зв'язку з гальмуванням, що викликане нерівністю освіченості учнів;
- нетерпимість до недоліків інших учнів;
- не типовість, відносно інших учнів у класі, в реакції на інформацію;
- неприйняття жорсткої регламентованості навчального процесу, уроку;
- погане пристосування до обставин;

- неприйняття тиску, примусу, не аргументованих заборон, обмежень;
- нехтування умовностями;
- невизнання абсолютної думки авторитетів;
- спілкування переважно зі старшими дітьми;
- критичне ставлення до власних досягнень;
- схильність до розвитку тощо.

Аналіз практики навчання за програмою дозволив виділити низку переваг, а саме:

- обдаровані і талановиті школярі регулярно відвідують заняття і систематично отримують додаткові знання та навички з предмету свого інтересу, що дає їм можливість розвиватися;

- учні знайомляться та спілкуються зі своїми однолітками, розширюють круг своїх знайомств, що дає їм можливість не відчувати себе самотніми за стінами навчальних закладів;

- учні спілкуються з талановитими вчителями, викладачами вищих навчальних закладів, науковцями, експертами, спеціалістами (акторами, артистами, митцями);

- освітнє середовище є більш дружнім для педагога і учня (спільність інтересів всіх учнів в класі), що напевно позитивно впливає на результати співпраці учня та педагога;

- програма передбачає розвиток не лише інтелектуальних, а й особистісних і творчих здібностей, а також набуття важливих соціальних навичок.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі представлено теоретичне узагальнення питання соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів і практичне застосування програми формування соціально-педагогічної підтримки молодших школярів у закладах загальної середньої освіти, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці дієвості.

Результати проведеного дослідження засвідчили часткову ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формування таких висновків:

1. На основі аналізу психолого-педагогічних джерел визначено зміст ключових понять дослідження, зокрема, поняття «обдарованість» розглядається як: природний дар, який людина одержує як щось спадково зумовлене; основна риса особистості талановитої людини, яка дозволяє їй розвивати свій талант досягаючи більш високих рівнів; якісно своєрідне поєднання здібностей, від яких залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності; не лише своєрідне поєднання здібностей людини, а ще й сукупність її особистісних характеристик; рівень розвитку будь-яких здібностей людини, пов'язаний з їх розвитком, але, тим не менше, від них не залежний.

2. Визначено, що соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей є важливим аспектом життя, який дає здатність обдарованим розвивати свої здібності у різних видах прояву обдарованості, здатність вирішувати свої проблеми і конфлікти, якщо вони виникають. Здійснено аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних дослідників у сфері психології обдарованості.

Визначенням «соціально-педагогічної підтримки» у нашому дослідженні є таке: передбачає діяльність соціального педагога, спрямовану на створення умов, сприятливих для розвитку у вихованця задатків та здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем,

можливостей, лінії розвитку, та на формування в дитини знань, умінь, навичок щодо подолання своїх труднощів, вирішення власних проблем.

3. Обґрунтовано, що сутність та зміст визначається як один із напрямків роботи соціального педагога у роботі з обдарованими дітьми – соціально-педагогічна підтримка обдарованих учнів. Діяльність соціального педагога за своїм змістом настільки відрізняється від діяльності вчителя, що вимагає зовсім інших підходів і до організації навчання та роботи з обдарованими дітьми. Робота соціального педагога спрямована, перш за все, на вирішення проблеми діагностики обдарованості.

4. Розроблено й експериментально апробовано програму формування соціально-педагогічної підтримки молодших школярів у закладі загальної середньої освіти. Результати порівняння даних засвідчують наявність статистично значущих відмінностей між опитуваними після закінчення експерименту. Якісні, кількісні результати контрольного етапу експерименту, статистична обробка експериментальних даних підтвердили ефективність деяких виокремлених нами занять і завдань формування соціально-педагогічної підтримки обдарованих дітей.

Аналіз практики виявлення та оцінювання обдарованих школярів виявив також низку проблем, а саме: відсутність певного вікового критерію встановлення обдарованості; недосконалість методів виявлення школярів з високими здібностями; недосконалість науково-методичного інструментарію з виявлення високих учнівських здібностей; неможливість розробити універсальні навчально-розвивальні програми, які б абсолютно відповідали освітнім потребам усіх обдарованих учнів; складність вибору програми, яка точно відповідає очікуванням конкретного учня тощо.

Аналіз практики навчання за програмою дозволив виділити низку переваг, а саме:

- обдаровані і талановиті школярі регулярно відвідують заняття і систематично отримують додаткові знання та навички з предмету свого інтересу, що дає їм можливість розвиватися;

- учні знайомляться та спілкуються зі своїми однолітками, розширюють круг своїх знайомств, що дає їм можливість не відчувати себе самотніми за стінами навчальних закладів;

- учні спілкуються з талановитими вчителями, викладачами вищих навчальних закладів, науковцями, експертами, спеціалістами (акторами, артистами, митцями);

- освітнє середовище є більш дружнім для педагога і учня (спільність інтересів всіх учнів в класі), що напевно позитивно впливає на результати співпраці учня та педагога;

- програма передбачає розвиток не лише інтелектуальних, а й особистісних і творчих здібностей, а також набуття важливих соціальних навичок.

Перспективними напрямками досліджень порушеної проблеми можуть стати особливості організації занять і їх змісту, а також форм, методів та засобів формування соціально-педагогічної підтримки обдарованих молодших школярів у закладі загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алякринский Б. С. О таланте и способностях : очерки о самовоспитании. Москва : Знание, (Народный университет. Естественнонаучный факультет), 1971. 176 с.
2. Аминникова Н. С. Адаптация первоклассников к школьным условиям. URL : [http:// festival.1september.ru/articles/314289/](http://festival.1september.ru/articles/314289/)
3. Антонова О. Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: монографія. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2005. 456 с.
4. Антонова О. Є. Організація роботи з обдарованими учнями у закладах нового типу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 35. С. 66-72.
5. Безпалько О. В. Соціальна підтримка / за заг. ред. І. Д. Зверєвої Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. Київ: Центр учбової літератури, 2008. С. 99.
6. Безруких М. М. Готов ли ребенок к школе?. Москва: Вентана-Граф, 2005. 64 с.
7. Белова Е. С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать. Москва: Флинта, 2003. 320 с.
8. Бескоровайна Н. В. Психологічний супровід обдарованої дитини. 2013. С 16-18.
9. Бех І. Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини / І. Д. Бех Педагогіка толерантності. 2001. № 2(16). С. 17.
10. Блейхер В. М. Психологічна діагностика пізнавальної активності і особистості. Київ: Вища школа, 2008. 142 с.
11. Богоявленская Д. Б. Исследование творчества и одаренности в традициях процессуально–деятельностной парадигмы: основные современные концепции творчества и одаренности / под ред. Д. Б. Богоявленской.

- Москва: изд-во РГУ, 1997. 244 с.
12. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. М. Мещеряков, В. И. Зинченко. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. 672 с.
  13. Бочарова О. А. Система роботи з обдарованими учнями в Німеччині. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 31. С. 458-464. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_31_64
  14. Брюно Ж. Одаренные дети: психолого-педагогические исследования и практика. *Психологический журнал*. 1995. №4. С. 73-79.
  15. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
  16. Василькова Ю. В. Методика и опыт работы социального педагога: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 160 с.
  17. Василюк А. В. Педагогічний словник-лексикон: Англ.-укр., укр.-англ. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2004. 1045 с.
  18. Волощук І. С., Шепотько В. П. Фактологічна підготовка до роботи з обдарованими й талановитими школярами. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 73–75.
  19. Газман О. С. Воспитание и педагогическая поддержка детей. *Народное образование*. 1998. №6. С. 108–111.
  20. Газман О. С. Неклассическое воспитание. От авторитарной педагогики к педагогике свободы. Серия «Библиотека Федеральной программы развития образования». Москва: Изд. дом «Новый учебник», 2003. 320 с.
  21. Гилфорд, Дж. Три стороны интеллекта: психология мышления / под ред. Матюшкина А.Н. Москва: Прогресс, 1965. 513 с.
  22. Гильбух, Ю. З. Внимание: одаренные дети. Москва: Знание, 1991. 254 с.
  23. Гильбух Ю. З. Розумово обдарована дитина: психологія, діагностика педагогіка / пер. з рос. Київ: Віпол, 1993. 75 с.
  24. Голубева Э. А. Способности и индивидуальность. Москва: Прометей,

1993. 184 с.
25. Грабовский А. И. К вопросу о классификации видов детской одаренности. *Педагогика*. 2003. №8. С. 13-18.
  26. Григорова Л. С. Особливості роботи соціального педагога з обдарованим и дітьми в Україні. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. 2011. Вип. 20. С. 15–18.
  27. Гриньова В. М., Карпова Л. Г. Обдарованість: суть, види, принципи. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 38. С. 4-13.
  28. Де Боно Э. Рождение новой идеи. Москва: Прогресс, 1976. 141 с.
  29. Дементьева И. Ф., Олиференко Л. Я., Шульга Т. И. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. Москва: Академия, 2002. 256 с.
  30. Дементьева І. П. Програма роботи з обдарованими дітьми: методичний матеріал. *Обдарована дитина*. 2007. № 6. С. 7-13.
  31. Диагностика школьной дезадаптации / ред. С. А. Беличевой, И. А. Коробейникова, Г. Ф. Кумариной. Москва: Академия, 1993. 240 с.
  32. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ: Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
  33. Єременко Ю. В. Самореалізація обдарованих учнів у сучасній Україні: основні чинники та ризики. Харків. Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», 2018. 279 с.
  34. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 240 с.
  35. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна підтримка підлітків у притулку для неповнолітніх. *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2009. № 2. URL : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/Pedagogi-2-2009/077-80.pdf>.
  36. Закон України «Про загальну середню освіту» : станом на 1 серпня 1999 р. Верховна Рада України. Київ : Парламентське видво, 1999. 32 с.
  37. Запорожец, А. В. Избранные психологические труды: В 2-х т. Москва,

- 1986.
38. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Рута, 2006. 320 с. С. 170.
  39. Иванов А. В. Педагогическая поддержка ребенка в современном воспитании. *Вісник психології і соціальної педагогіки: зб. наук. Інститут психології і соціальної педагогіки київського університету ім. Б. Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний інститут*. Вип. 1. Київ, 2009.
  40. Казакова Н. Ф. Наукові записки. *Серія: Педагогіка*. Кіровоград, 2009. № 4. С 4-12.
  41. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: уч. пособие. Москва: Гардарики, 2004. 320с.
  42. Карне М. Многогранность одарённости: из книги «Одарённые дети», 2004. № 7. С. 2-5.
  43. Каряка Л. Г. Обдаровані діти, які вони? Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. №1. С.6-10.
  44. Клименюк Ю. М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Спецвипуск. Вінниця-Київ, 2015. С. 46-50.
  45. Котляревська О. О. Обдарована дитина: знахідка чи проблема. *Педагогічна майстерня*. 2014. №7. С.40-47.
  46. Кравцов С. О. Теоретичне бачення соціальної адаптації: стан, погляди, підходи. *Український соціум*, 2008. №3. С.83-96.
  47. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников. Москва: Просвещение, 1976. 304 с.
  48. Крылова Н. Б. Очерки понимающей педагогики. Москва: Просвещение, 2003. 118 с.
  49. Лавріненко Л. І. Дитяча обдарованість та її психологічні прояви: історичний аспект. *Вісник Чернігівського національного педагогічного*

- університету. Серія : Педагогічні науки. 2015. Вип. 125. С. 331-334.
URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_125_82
50. Лактіонова Г. М. Соціальний супровід / соціальне супроводження / заг. ред. І. Д. Зверевой. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія. Київ : Центр учбової літератури, 2008. С. 255-256.
  51. Ландау Э. Одаренность требует мужества: психологическое сопровождение одаренного ребенка / пер. с нем. А. П. Голубева. Москва : Академия, 2002. 144 с.
  52. Лейтес Н. С. Психология одаренности детей и подростков. Москва : Академия, 1996. 415 с.
  53. Лейтес, Н. С. Способности и одаренность в детские годы. Москва : Знание, 1979. 523 с.
  54. Ліпко А. В. Креативність як внутрішня перебудова до творчості. *Шкільний психолог*. 2015. № 3. С. 2-4.
  55. Логвина-Бик Т. А. Соціалізація підлітків з девіантними формами поведінки. *Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. Зб. Наук. праць. Серія: Педагогіка. 2009. № 3. С. 88-99.
  56. Луговых Т. А. Диагностика адаптации первоклассников к школе. *Фестиваль педагогических идей «Открытый урок»*. URL : <http://festival.1september.ru/articles/511644/>
  57. Лях Т. Л., Чечко Т. М. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Чернівці : ЧНУ, 2015. Вип. 739 : Педагогіка та психологія. С. 207–214.
  58. Марінушкіна О. Є. Диагностика шкільної дезадаптації дітей молодшого шкільного віку. *Діагностичний інструментарій психолога*. Київ : Шкільний світ, 2008.
  59. Марютина Т. М. Естественно-научный подход к проблеме одаренности детей и подростков / под ред. Н.С. Лейтса. Москва: Академия, 1996. 268 с.
  60. Матюшкин А. М. Загадки одаренности. Москва, 1992. 286 с.

61. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности. Москва: Вопросы психологии, 1993. 160 с.
62. Мейснер Т. Вундеркинды: реализованные и нереализованные способности / пер. с нем. Г. Рыбаковой. Москва: КРОН – ПРЕСС, 1997. 368 с.
63. Миллер, А. Драма одаренного ребенка и поиск собственного я. Москва: Академический Проект, 2006. 144 с.
64. Мішкулинець О., Кушнір І. Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми в закладах загальної середньої освіти. Молодь і ринок №6 (173), 2019.
65. Міщик Л. І. Соціально-педагогічні умови роботи соціального педагога з обдарованими дітьми в загальноосвітніх навчальних закладах. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2012. № 21. С. 92–96.
66. Мордюк Л. Творчий розвиток особистості учня. *Психолог*. 2015. № 3. С. 4-6.
67. Обдаровані діти: Діагностика та супровід. Упоряд. Т. Червона. Київ: Шк. світ, 2008. 128 с.
68. Образовательные модели и технологии работы с одаренными детьми. URL: rastalant.ru/.../Образ_модели%20и%20технол_работы%20с%20одар...
69. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / под. ред. чл.- кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. Москва: Рус. Яз., 1998. 750 с.
70. Олиференко Л. Я. Социально-педагогическая поддержка детства. Муниципальная система. Москва : Нар. Образование, 2002. 112 с.
71. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска / Л. Я.Олиференко, Т. И.Шульга, И. Ф.Дементьева. Москва : Издательский центр «Академия», 2002. 256 с.
72. Онацький В. М. Всі діти обдаровані. *Обдарована дитина*. 2001. № 6. С. 34–42.
73. Онацький В. М. Спостереження як метод діагностики обдарованості.

- Обдарована дитина. 2006. № 5. С. 22-30.
74. Орехова О. А. Цветовая диагностика эмоций ребенка. Санкт-Петербург: Речь, 2002 – 112 с.
75. Панченко С. Перспективная методика «Школа зверей» (диагностика адаптации учащихся в школе). *Школьный психолог*, 2000. № 12. URL: <http://psy.1september.ru/2000/12/12.htm>
76. Педько А. Г. Проблема розвитку особистості в обдарованій дитини. Курсова робота. Житомир, 2009. 32 с.
77. Підтримка обдарованій учнівської молоді: нормативно-правовий та соціально-педагогічний аспекти. Грищук Ю. В., співробітник НДЛ освітології. Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Освітологічний дискурс, 2014, № 1 (5).
78. Пономарьова-Семенова Р. О. Теоретико - концептуальні підходи до проблеми обдарованості і креативності. *Обдарована дитина*. 2002. № 7. С. 12.
79. Попель А. А. Психологические условия развития социальной креативности студентов в процессе профессиональной подготовки. Нижний Новгород, 2005. 191 с.
80. Работа психолога в начальной школе / Битянова М. Р., Азарова Т. В, Афанасьева Е. И., Васильева Н. Л. Москва: Совершенство, 1998. 298с.
81. Рабочая концепция одаренности / под ред. В. Д. Шадрикова. Москва: ИЧП «Издательство Магистр», 1998. 68с.
82. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчо обдарованій особистості: наук-метод. посіб. *НАПН України Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих; Інститут обдарованій дитини*. Київ, 2010. 442 с.
83. Рижанова А. О. Соціальне виховання як питання національної та глобальної безпеки в умовах інформаційного суспільства. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2006. С. 16-22.
84. Рубчевский К. В. Социализация личности: интериоризация и социальная

- адаптація. *Общественные науки и современность*. 2003. №3. С.147-151 .
85. Рупняк Д. Т. Талант, як алмаз, треба шліфувати. *Обдарована дитина*. 2006. № 10. С. 29-35.
86. Рычкова В. В. Проблемы воспитания одаренных детей в семье. *Молодой ученый*. 2011. № 10. С. 181-184.
87. Сапрунова О. Г. Адаптація інтелектуально обдарованих учнів початкової школи як інтегрована частина процесу ефективного навчання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. № 44 (97). С. 390–395.
88. Сапрунова О. Г. Дидактичні умови розвитку інтелектуальної обдарованості в учнів початкової школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 51 (104). С. 21.
89. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка: курс лекцій. Житомир, 2012. 260 с
90. Серёжникова Р. К. Особенности процесса социализации школьников и условия повышения его эффективности. *Наукові праці донецького національного технічного університету. Серія «Педагогіка, психологія і соціологія»*. 2010. Вип 7. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npdntu_pps/2010_7/serjognikova3.pdf
91. Скрипченко О. В. Загальна психологія. Київ: "Каравела", 2011. 464 с.
92. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: навч. посіб. / за ред. Л.Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебик. Київ: ІЗМН, 1997. 300 с.
93. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. Київ: Центр учб. л-ри, 2008. 336 с.
94. Тарасенко В. Є. Обдарованість у молодшому шкільному віці. URL: ua-referat.com.
95. Теплов Б.М. Способности и одарённость. «Учёные записки Гос. НИИ психологии», 1941, т. 2.
96. Ткачук А. Стратегії навчання обдарованих дітей. *Психолог*. 2011. №34. С. 29-30.

97. Токарева Л. Соціалізація і розвиток обдарованої дитини. *Соціальна психологія*, 2006. № 1. С. 94–102.
98. Філіпчук Н.О. Виховуємо нове покоління для розбудови України. *Обдарована дитина*. 2006. № 2. С. 11-15.
99. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 197с.
100. Худзей О. О. Діагностика обдарованості особистості як важливе завдання сучасного педагога. *ДДПУ ім. І. Франка. Молодь і ринок*, 2010. С.140-142.
101. Цезарюк Є. А., Зданюк Н. О. Робота з обдарованими дітьми у процесі навчання природознавства. Проблеми та перспективи розвитку. С. 174-177. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/ped/21march2017/63.pdf>
102. Циганкова Е. Обдарованість як проблема. *Психопрофілактика*. Київ : Редакції загально педагогічних газет, 2003. 112 с. С. 54-65.
103. Червінська І. Розвиток обдарованої особистості молодшого школяра в сучасному соціокультурному середовищі гірської школи Українських Карпат. *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 8-9. С. 137-142. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_41
104. Чистякова Г. Д. Творческая одаренность в развитии познавательных структур. Вопросы психологии : издается с 1955 года / под ред. А. М. Матюшкин, А. Б. Орлов. 1991. №6. С. 103-109.
105. Что такое одаренность: выявление и развитие одаренных детей. Классические тесты / под ред. А. М. Матюшкина, А. А. Матюшкиной. Москва: МПСИ, 2008. 368 с.
106. Шадриков В. Д. Ментальное развитие человека. Москва: Аспект Пресс, 2007. 328 с.
107. Шемуда М. Г. Професійна підготовка вчителя до роботи з обдарованими дітьми. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. № 4. С. 146-150.
108. Шихи Г. Возрастные кризисы. Ступени личностного роста. Санкт-Петербург: Каскад, 2005. 436 с.

109. Штерн В. Умственная одаренность: психологические методы испытания умственной одаренности в их применении к детям школьного возраста. Санкт-Петербург: Союз, 1997. 128 с.
110. Шумакова Н. Б. Міждисциплінарний підхід до навчання обдарованих дітей. *Питання психології*, 1996. С. 89-95.
111. Шумакова Н. Б. Обучение и развитие одарённых детей. Москва : МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 2004. 334 с.
112. Щіпановська О. Р. Психологічні чинники психотерапевтичного дискурсу. *Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. Київ, 2005. 20 с.
113. Щорс В. В. Як не помилитися у виявленні ранньої обдарованості дитини. *Обдарована дитина*. 2007. №3. С.53-62.
114. Юркевич В.С. Одаренный ребенок: иллюзии и реальность: кн. для учителей и родителей. Москва : Просвещение, Учебная литература, 1996.
115. Ягнюк К. В. Принципы проведения первичной консультации. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2000. № 2. URL : <http://www.psychol.ras.ru/ippp-pfr/journal>
116. Янковчук М. М. Розвиток обдарованості: практичний досвід. *Обдарована дитина*. 2007. № 9. С. 48-54.
117. Янц Н. Актуальні проблеми соціалізації обдарованої дитини. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 18. С.283-287.
118. Taylor C.W. Various approaches to the definitions of creativity : The nature of creativity / ed. by R. Sternberg, T. Tardiff. Cambridge : Cambridge University Press, 1988. P. 99-126.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Сходинок»

(вивчення динаміки самооцінки)

Хід виконання

Дитині показують намальовані на папері 7 сходинок, де середня сходинка має форму майданчика і пояснюють завдання: «На трьох нижніх сходах знаходяться погані діти (чим нижче, тим гірші), на майданчику – не погані і не гарні, а на трьох верхніх сходах – гарні діти (чим вище, тим краще)». Кожна сходинка має, тим самим, певну змістову характеристику. Дитина повинна поставити себе на одну зі сходинок і обґрунтувати свій вибір.

Інструкція для дитини

Психолог говорить: «Якщо всіх дітей розставити на цих сходах, то на трьох верхніх сходах опиняться хороші діти: добрі, розумні, сильні, слухняні – чим вище, тим краще. Так на сходинці 1 знаходяться просто гарні діти, на сходинці 2 – дуже гарні, на сходинці 3 – найкращі.

Ти знаєш, що є дуже гарні діти, є погані, є середні. Ось на цій драбинці (Показується листок паперу з намальованою драбинкою) середні діти знаходяться посередині, ось на цьому майданчику (показати майданчик). Ці діти не погані, і не гарні, а середні.

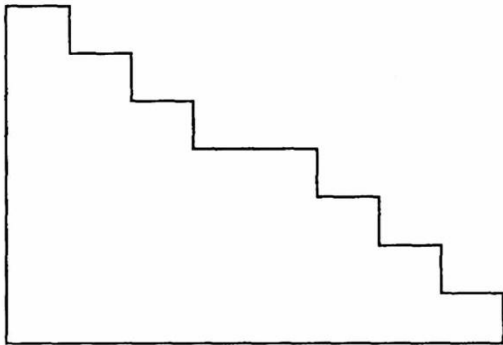
А на трьох нижніх сходах знаходяться погані діти – чим нижче, тим гірші. Знизу від майданчика знаходяться погані діти, на 2 сходинці знизу – дуже погані, на 3 знизу – найгірші.

Зрозумів? Давай повторимо (повторюється з дитиною розташування сходинок).

А тепер постав себе на ту сходинку, яку ти, на твою думку, займаєш. Покажи, куди б ти поставив себе, на яку сходинку?» Щоб легше було виконати

завдання можна помістити на ту чи іншу сходинку картинку із зображенням хлопчика чи дівчинки.

- Чому ти поставив себе на цю сходинку?

Оцінювання результатів

Для дітей, які вступають у перший клас, характерна наявність високої позитивної самооцінки. У нормі дитина повинна ставити себе не нижче, ніж на другу сходинку зверху, тобто нормою є самооцінка в 6 балів. 7 чи 5 балів не є відхиленням від норми, а свідчать про дуже гарні чи просто добрі стосунки дитини в сім'ї й у дошкільному закладі.

Самооцінка від 1 до 3 балів, тобто віднесення дитиною себе до «поганих» дітей, є важливою ознакою неблагополучного соціального розвитку і, в першу чергу, є показником несприятливого досвіду соціальних взаємодій.

Швидше за все, негативна самооцінка пов'язана з неблагополучними сімейними відносинами чи негативним ставленням батьків до самої дитини або пов'язана з несприятливим досвідом спілкування дитини в дошкільному закладі. Необхідно з'ясувати конкретні причини негативної самооцінки, тому що на цій підставі можна прогнозувати успішність включення дитини в колектив класу і будувати програму корекції образу «Я» дитини.

Додаток Б

Анкета щодо визначення здібностей учнів (за методикою американських вчених Хаана та Кафа)

Мета: виявлення спеціальних здібностей.

Вік: діти різного віку

Анкета призначена для вчителя. Вона складається з VIII блоків кожен з яких визначає певні здібності:

- I. Інтелектуальні здібності.
- II. Художні здібності.
- III. Музичний талант.
- IV. Здібності до занять науковою працею.
- V. Літературна обдарованість.
- VI. Артистичний талант.
- VII. Технічні здібності.
- VIII. Здібності до спорту.

Нижче перелічені вісім галузей, в яких людина може проявити свої таланти, і наведені їх характеристики. Дайте оцінку в балах (за п'ятибальною системою) кожній із зазначених характеристик. Якщо якась характеристика притаманна вашій дитині в найвищому ступені, ставте 5 балів, якщо вона вища за середню - 4 і так далі. Оцінка 2 бали – найнижча.

Складіть бали за всіма характеристиками усередині кожної з восьми «галузей» таланта. Загальну кількість набраних балів усередині однієї галузі (наприклад, «інтелектуальна здібність») поділіть на кількість питань (в цій галузі їх 12) і отримане число запишіть у зошит.

Середні результати за всіма галузями порівняйте поміж собою. Виділіть три-чотири найвищі показники. І, орієнтуючись на них, намагайтеся створювати умови для розвитку помічених здібностей дитини.

I. Інтелектуальні здібності

1. Ваша дитина набуває нових знань дуже швидко і все легко схоплює.

2. Має почуття «здорового глузду» і використовує знання в практичних, повсякденних ситуаціях.

3. Вміє розмірковувати, ясно мислить, не плутається в думках. Добре встановлює зв'язок між однією подією й іншою, між причиною і наслідком, розуміє недоказане, здогадується про те, що часто не висловлюється дорослими, але мається на увазі. Схоплює причини вчинків інших людей, мотиви їх поведінки.

4. Швидко, без спеціального заучування, запам'ятовує прочитане або прослухане, не витрачає багато часу на повторення того, що треба запам'ятати.

5. Багато знає про такі події і проблеми, про які її однолітки не знають і не здогадуються.

6. Багатий словниковий запас, використовує нові слова, легко виражає свою думку.

7. Любить читати книги, які звичайно читають діти, старші від неї на рік-два.

8. Розв'язує складні задачі, що потребують розумового зусилля.

9. Задає дорослим дуже багато питань. Має різнобічні інтереси.

10. Випереджає своїх однолітків у навчанні на рік-два. Часто сумує на уроках, тому що навчальний матеріал вже добре відомий з книг, журналів, розповідей дорослих.

11. Оригінальне мислить і пропонує несподівані відповіді, рішення.

12. Ваша дитина спостережлива, сприйнятлива, швидко реагує на все нове й несподіване.

II. Художні здібності

1. Малюнки і картини відрізняються різноманітністю сюжетів.

2. Серйозно ставиться до творів мистецтва. Стає вдумливою і дуже серйозною, коли бачить гарну картину, незвичну скульптуру, красиво і художньо виконану річ, слухає музику.

3. Оригінальна у виборі сюжету (в малюнку, творі, опису якоїсь події), створює оригінальні композиції (з квітів, малюнків, каміння, марок, листівок і

та ін.).

4. Завжди готова використати якийсь новий матеріал для виготовлення іграшки, картини, малюнка, композиції, у створенні дитячих будиночків на ігровій площадці, в роботі ножицями, клеєм.

5. Коли має вільний час, із задоволенням малює, ліпить, створює композиції, які мають художнє призначення (прикраси для дому, одягу і т. ін.).

6. Використовує малюнок або ліплення для того, щоб виразити свої почуття і настрій.

7. Цікавиться творами мистецтва, створеними іншими людьми. Може дати свою власну оцінку і намагається відтворити те, що їй сподобалось в своєму власному малюнку або створеній іграшці, скульптурі.

8. Любить працювати з клеєм, пластиліном, глиною для того, щоб зображувати події або речі в трьох вимірах і в просторі.

III. Музичний талант

1. Відгукується дуже швидко й легко на ритм і мелодії.

2. Гарно співає.

3. У гру на інструменті, в пісню або танець вкладає багато енергії та почуттів.

4. Любить музичні записи. Прагне піти на концерт чи туди, де можна слухати музику.

5. Любить співати разом з іншими так, щоб виходило злагоджено і гарно.

6. У співі або музиці виражає свої почуття, стан.

7. Створює оригінальні, свої власні мелодії.

8. Добре грає на якомусь інструменті.

IV. Здібності до занять науковою працею

1. Висловлює думку ясно і точно (усно чи письмово).

2. Читає книжки, статті, науково-популярні видання з випередженням своїх однолітків на рік-два.

3. Має вищу за середню здібність у розумінні абстрактних понять, у встановленні узагальнень.

4. Гарна «моторна» координація, особливо між зоровим сприйняттям і рукою (добре фіксує те, що бачить, і чітко записує те, що чує).

5. Після уроків любить читати науково-популярну літературу. Це їй завдає більше задоволення, ніж читання художньої літератури.

6. Не засмучується, якщо її проект чи задум не підтриманий вчителем або батьками або якщо її «експеримент» не вдався.

7. Намагається з'ясувати причини і сенс подій.

8. Приділяє багато часу створенню власних «проектів» (конструюванню радіоприймача, побудові телескопа, летального апарата, збиранню колекції і та ін.).

9. Любить обговорювати наукові події, винаходи, часто замислюється над цим.

V. Літературне обдарування

1. Може легко «побудувати» оповідання, починаючи від зав'язки сюжету і закінчуючи розв'язанням якогось конфлікту,

2. Вигадує щось нове і незвичайне, коли розповідає про вже знайоме і відоме всім.

3. Дотримується тільки необхідних деталей в оповіданнях про події, відкидає все несуттєве, залишає головне, найбільш характерне.

4. Вміє дотримуватися вибраного сюжету, не втрачає головну думку, коли про щось розповідає.

5. Добирає в своїх оповіданнях такі слова, які добре передають емоційний стан героїв, їх переживання і почуття.

6. Вміє ввести в оповідання важливі для розуміння подій деталі, про які йде мова (що зазвичай не вміють робити її однолітки), і в той же час не пропускає основної сюжетної лінії.

7. Залюбки пише оповідання або вірші.

8. Зображує в оповіданнях своїх героїв яскраво, передає їх почуття і настрої, характер.

VI. Артистичний талант

1. Легко входить в роль іншого персонажу, людини тощо.
2. Цікавиться акторською грою.
3. Змінює тональність і передачу голосу, коли удає іншу . людину.
4. Розуміє і зображує конфліктну ситуацію, коли має можливість розіграти якусь драматичну сценку.
5. Передає почуття за допомогою міміки, жестів, рухів.
6. Намагається викликати емоційні реакції в інших людях, коли про щось із захопленням розповідає.

7.3 неймовірною легкістю драматизує, передає почуття й емоційні переживання.

8. Пластична і відкрита до всього нового, «не зациклюється» на старому. Не любить вже випробувані варіанти, завжди перевіряє ідею, що виникла, і тільки після «експериментальної» перевірки може від неї відмовитися.

VII. Технічні здібності

1. Добре виконує усякі завдання з ручної праці.
2. Цікавиться механізмами і машинами.
3. У світ її захоплення входить конструювання машин, приладів, моделей потягів, радіоприймачів.
4. Може легко відремонтувати зіпсовані прилади, використати старі деталі для створення нових поробок, іграшок.
5. Розуміє причини «примх» механізмів, любить загадкові поломки.
6. Любить малювати кріплення механізмів.
7. Читає журнали і статті про створення нових приладів і машин.

VIII Спортивні здібності

1. Енергійна. Складає враження дитини, яка потребує більшого об'єму фізичних рухів, щоб відчувати себе щасливою.
2. Любить брати участь у спортивних іграх і змаганнях.
3. Постійно виграє в якій-небудь спортивній грі.
4. Бігає швидше за всіх у класі.
5. Рухається легко і граціозно, краще за інших, координована в рухах.

6. Любить ходити в походи, грати на відкритих спортивних майданчиках.
7. Віддає перевагу у вільний час рухливим іграм (гра в хокей, баскетбол, футбол і т.д.).

Додаток В

Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації (за Н. Лускановою)

1. Чи подобається тобі в школі?

- Не дуже;
- подобається;
- не подобається.

2. Зранку, коли ти прокидаєшся, то завжди охоче йдеш до школи чи часто хочеш залишитися вдома?

- Частіше хочу залишитися вдома;
- по-різному;
- іду охоче.

3. Якби вчитель повідомив, що завтра до школи не обов'язково приходити всім учням, що за бажанням можна залишитися вдома, ти пішов би до школи чи залишився б удома?

- Не знаю;
- залишився б удома;
- пішов би до школи.

4. Чи подобається тобі, коли у вас скасовують які-небудь уроки?

- Не подобається;
- по-різному;
- подобається.

5. Чи хотів би ти, щоб не задавали домашніх завдань?

- Хотів би;
- не хотів би;
- не знаю.

6. Чи хотів би ти, щоб у школі залишилися одні перерви?

- Не знаю;
- не хотів би;

- хотів би.

7. Чи часто ти розповідаєш батькам про школу?

- Часто;
- іноді;
- не розповідаю.

8. Чи хотів би ти мати менш суворого вчителя?

- Напевно не знаю;
- хотів би;
- не хотів би.

9. Чи багато у тебе в класі друзів?

- Мало;
- багато;
- немає друзів.

10. Чи подобаються тобі твої однокласники?

- Подобаються;
- не дуже;
- не подобаються.

Ключ

Кількість балів за певний варіант відповіді на запитання анкети.

№ запитання	Бали за відповідь «а»	Бали за відповідь «б»	Бали за відповідь «в»
1	1	3	0
2	0	1	3
3	1	0	3
4	3	1	0
5	0	3	1
6	1	3	0
7	3	1	0

8	1	0	3
9	1	3	0
10	3	1	0

Підсумуйте кількість отриманих балів.

Перший рівень. 25 – 30 балів – високий рівень шкільної мотивації, навчальної активності.

Такі діти мають пізнавальний мотив, прагнуть найуспішніше виконувати вимоги, що висуває школа. Учні чітко дотримуються всіх указівок учителя, сумлінні й відповідальні, засмучуються через незадовільні оцінки. У малюнках на шкільну тематику вони зображують учителя біля дошки, процес уроку, навчальний матеріал та ін.

Другий рівень. 20 – 24 бали – гарна шкільна мотивація. Подібні показники має більшість учнів початкових класів, які успішно можуть упоратися з навчальною діяльністю. У малюнках на шкільну тематику вони також зображують навчальні ситуації, а відповідаючи на запитання, виявляють меншу залежність від суворих вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

Третій рівень. 15 – 19 балів – позитивне ставлення до школи, але школа цікавить таких дітей здебільшого позаурочною діяльністю. Такі діти досить добре почуваються в школі, однак відвідують її переважно заради спілкування з друзями та вчителями. Їм подобається почуватися учнями, мати гарний портфель (рюкзак), ручки, зошити. Пізнавальні мотиви в таких дітей сформовані меншою мірою, тому навчальний процес їх цікавить недостатньо.

У малюнках на шкільну тематику такі учні зображують зазвичай не навчальні, а позаурочні ситуації.

Четвертий рівень. 10 – 14 балів – низька шкільна мотивація. Ці діти відвідують школу неохоче, пропускають заняття. На уроках часто займаються сторонніми справами, граються, бешкетують. Зазнають серйозних труднощів у навчальній діяльності. Нестійко адаптуються до школи. У малюнках на шкільну

тематику такі діти зображують ігрові сюжети, хоча побічно пов'язують їх зі школою.

П'ятий рівень. Менше ніж 10 балів – негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація.

Такі діти зазнають серйозних труднощів у навчанні: вони не здатні впоратися з навчальною діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем. Вони досить часто сприймають школу як вороже середовище, перебування в якому є для них нестерпним. Маленькі діти (5-6 років) часто плачуть, просяться додому. Також такі учні можуть поводитися агресивно, відмовлятися від виконання завдань, дотримання певних норм і правил. Часто такі школярі страждають на нервово-психічні порушення. Малюнки таких дітей зазвичай не відповідають запропонованій шкільній тематиці, а відбивають індивідуальні пристрасті дитини.

Додаток Г

ТЕСТ

"НЕ ПРОГІВ ВУНДЕРКІНДА!"

Кожна дитина має свої, лише їй притаманні риси, які розпізнаються в ранньому віці, тому обов'язок батьків – виявити та розвинути приховані здібності та задатки. У цьому може допомогти такий тест.

1. Ваша дитина навчилася рано, до шестирічного віку читати:
  - самостійно – 7 балів;
  - за допомогою когось – 5 балів.
2. Читає багато книг, причому досить швидко – 2 бали.
3. Сама або за допомогою когось зацікавилася словниками та енциклопедіями – 2 бали.
4. Легко навчилася читати, але відчуває труднощі під час читання – 1 бал.
5. Займається, за звичай, за зачиненими дверима, а друзів має старших за себе – 2 бали.
6. Розмовляє зі старшими на рівних – 2 бали.
7. Ставить багато різних каверзних запитань, інколи заганяючи дорослих у глухий кут – 2 бали.
8. Має готові відповіді навіть на несподівані запитання – 1 бал.
9. Іноді неуважна, але завжди вміє робити цікаві повідомлення (скажімо, після перегляду кінофільму, телепередачі чи спостереження за чим-небудь) – 2 бали.
10. Із задоволенням вступає в бесіду про навколишній світ, дає власну оцінку суспільним явищам – 1 бал.
11. Одноманітні справи (миття посуду, легкі навчальні вправи, які не потребують особливих зусиль) викликають нудьгу – 1 бал.
12. Чутлива до несправедливості, навіть якщо це не стосується її особисто – 2 бали.

13. Має багатий словниковий запас і вмiло застосовує пiд час спiлкування рiзні термiни – 2 бали.

14. Любить складні ігри (шахи та ін.), які вимагають кмітливості – 1 бал.

15. У ранньому віці цікавиться тим, що вивчають старшокласники – 1 бал.

16. Любить рiзні заняття, причому хоче робити все самостійно – 2 бали.

17. Її цікавить Всесвіт, вона цікавиться питаннями давньої історії – 2 бали.

18. У школі навчається без особливих зусиль, швидко схоплює матеріал та має власну думку з багатьох питань – 2 бали.

19. Має розвинуте почуття сприймання музики, образотворчого мистецтва, навколишнього світу і в усьому знаходить гармонію – 2 бали.

Ось і весь тест «вундеркінда», якщо він таким є. А це залежить від того, скільки балів він отримає під час підрахунку. Потрібно врахувати, що об'єктивність тестування залежить від чітких відповідей на запитання.

Якщо ви набрали від 10 до 13 – це свiдчить про те, що дитина має певні здібності, а тому вам необхідно потурбуватися про те, щоб організувати її навчання та спрямовувати розвиток її здібностей.